

PREDHOVOR

„Zmyslom štúdia ekonómie nie je osvojiť si hotové odpovede na ekonomické otázky, ale naučiť sa, ako sa nedať oklamať ekonómami.“

J. Robinsonová

Cieľom učebného textu, ktorý sme nazvali Základy ekonómie I. je výklad jednej z častí economickej teórie – mikroekonómie. Obsah učebného textu rešpektuje zaradenie Základov ekonómie I. do študijných programov „Aplikovaná etika“ ako povinného predmetu v rozsahu jeho semestrovej výmery výučby. Pri tvorbe učebného textu boli využité niekoľkoročné skúsenosti z výučby predmetov Základy ekonomiky I. a II. na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela. Možno ho však odporučiť aj pre ďalšie študijné odbory, v ktorých sa základy ekonómie vyučujú.

Učebný text vychádza zo štandardných osnov výučby economickej teórie na vysokých školách a je odporúčaný najmä pre bakalárske štúdium neekonomického zamerania. Z tohto hľadiska má učebný text niektoré špecifické črty.

Jednotlivé kapitoly učebného textu podávajú zjednodušený a ľahšie prístupný výklad ekonomických javov a procesov, nástroje a metódy kvantitatívnej analýzy sa využívajú len v nevyhnutnej miere tak, aby boli užitočnou pomôckou pri odhaľovaní vzájomných ekonomických súvislostí. Slúžia tiež overovaniu a upevneniu získaných poznatkov počas štúdia. Uvedená skutočnosť však neznižuje požiadavky na samostatné a doplňujúce štúdium s dôrazom na individuálny a tvorivý prístup k skúmaným problémom.

Štruktúra učebného textu pozostáva z 10 kapitol, ktoré sú vnútorne členené na podkapitoly. Každá kapitola má svoj stručný úvod, ktorý obsahuje význam a cieľ skúmaného problému. Za každou kapitolou nasledujú otázky na diskusiu, ktoré by mali byť predmetom samostatnej práce študenta a konzultácií s vyučujúcim predmetu.

Želám všetkým čitateľom a najmä študentom, ktorým je text určený veľa trpezlivosti a odvahy pri zvládaní jednotlivých tém, ktorých cieľom je rozvoj samostatného ekonomického myslenia.

Autorka

O B S A H

I. ÚVOD DO EKONÓMIE	7
1.1 Predmet a metodológia ekonomickej teórie	7
1.2 Stručný vývoj ekonomického myslenia	10
Otázky na diskusiu	14
II. ZÁKLADNÉ PROBLÉMY ORGANIZÁCIE EKONOMIKY	15
2.1 Potreby a statky	15
2.2 Ekonomické zákony	17
2.3 Triáda ekonomických otázok	19
2.4 Hranica produkčných možností	21
Otázky na diskusiu	24
III. CHARAKTERISTIKA TRHU A TRHOVÉHO MECHANIZMU	25
3.1 Podmienky vzniku trhu a členenie trhov	25
3.2 Trhový mechanizmus a jeho prvky	26
3.3 Nedokonalosti trhového mechanizmu	27
Otázky na diskusiu	28
IV. PONUKA, DOPYT A ROVNOVÁŽNA CENA	30
4.1 Ponuka, jej faktory. Krivka ponuky a zákon ponuky	30
4.2 Dopyt a jeho faktory. Krivka dopytu a zákon dopytu	33
4.3 Trhová rovnováha	35
Otázky na diskusiu	38
V. DOPYT, UŽITOČNOSŤ A SPOTREBITEĽ	39
5.1 Spotrebiteľ a jeho správanie	39
5.2 Maximalizácia užitočnosti a rovnováha spotrebiteľa	42
Otázky na diskusiu	45
VI. POSTAVENIE PODNIKU V TRHOVEJ EKONOMIKE	46
6.1 Charakteristika podniku a jeho funkcie	46
6.2 Druhy podnikov	48
Otázky na diskusiu	51

VII. NÁKLADY, PRÍJMY A ZISK PODNIKU	52
7.1 Náklady, ich členenie a vzájomný vzťah	52
7.2 Príjmy podniku a ich druhy	56
7.3 Zisk podniku	56
Otázky na diskusiu	57
VIII. KONKURENCIA A KONKURENČNÉ PROSTREDIE	58
8.1 Základné formy konkurencie	58
8.2 Podnik v dokonalej a nedokonalej konkurencii	60
8.3 Zásahy štátu do konkurenčných podmienok	62
Otázky na diskusiu	64
IX. TRHY VÝROBNÝCH FAKTOROV	65
9.1 Zvláštnosti trhu výrobných faktorov	65
9.2 Trh práce a mzdy	66
9.3 Trh pôdy a rentové vzťahy	69
9.4 Trh kapitálu	71
Otázky na diskusiu	73
X. DÔCHODKY A ICH ROZDELOVANIE	74
10.1 Podstata a formy dôchodkov	74
10.2 Príčiny nerovností v dôchodkoch	75
10.3 Meranie nerovností v dôchodkoch	77
Otázky na diskusiu	79
LITERATÚRA	80

I. ÚVOD DO EKONÓMIE

Úvod do ekonómie sleduje cieľ pochopiť význam ekonómie ako spoločenskej vedy, jej kategoriálneho aparátu, členenia, metód a metodologických úskalí. Funkcie ekonómie a ich rozlíšenie zohrávajú významnú úlohu pri pochopení miesta ekonómie v spoločenských vedách vôbec, ale aj jej vzťahu k hospodárskej praxi.

Stručný náčrt vývoja ekonomického myslenia slúži na lepšie pochopenie procesu diferenciacie ekonomickej vedy, poznanie historických súvislostí formovania teoretických názorov, ktoré významne ovplyvnili formovanie súčasného ekonomického myslenia a praktického napredovania jednotlivých ekonomík.

1.1 Predmet a metodológia ekonomickej teórie

Ekonómia je spoločenská veda, ktorá skúma hospodárske aspekty života spoločnosti, motívy a spôsoby rozhodovania jednotlivcov o alternatívnom využití zdrojov. **Základ ekonómie ako vedy položil Adam Smith vo svojom diele „Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov“ v roku 1776.**

Predmet skúmania ekonómie býva vymedzovaný rôzne. Medzi najznámejšie definície patria:

- ekonómia skúma výrobu a výmenu tovarov,
- ekonómia je veda o obchode medzi krajinami,
- ekonómia je veda o peniazoch, kapitále a bohatstve,
- ekonómia skúma vzťahy medzi ľuďmi v procese výroby, výmeny, rozdeľovania a spotreby.

S najobsažnejšiou **definíciou ekonómie** sa stretávame v učebnici P. A. Samuelsona a W. D. Nordhaus: **„Ekonómia je veda o tom, ako spoločnosť využíva vzácne zdroje na výrobu užitočných tovarov a ako ich rozdeľuje medzi rozličné skupiny ľudí.“** (Samuelson, P. A., Nordhaus, W. D., 2000, s. 4).

Ekonómia ako spoločenská, historická a abstraktná veda sa vyvíjala v rôznych prúdoch a smeroch, ktoré odrážali a odrážajú rôzne teoretické prístupy, rôzny stupeň poznania spoločenskej reality a podmienky príslušnej doby.

V súčasnosti rozlišujeme mikroekonómiu a makroekonómiu z hľadiska rozsahu skúmania ekonomických javov a procesov, ako aj pozitívnu a normatívnu ekonómiu podľa metodologického prístupu, ktorý

je prevažne uplatňovaný pri skúmaní javov a procesov. Ako ktorékoľvek členenie celku na jednotlivé časti, aj členenie ekonómie je relatívne.

Mikroekonómia sa zaoberá správaním jednotlivých ekonomických subjektov, skúma tvorbu cien, fungovanie jednotlivých trhov a ich zákonitosti.

Makroekonómia skúma fungovanie ekonomiky ako jedného celku. Zaoberá sa národohospodárskymi javmi, spotrebou, investíciami, infláciou a ďalšími veličinami, ktoré ovplyvňujú chod ekonomiky. Členenie ekonómie na mikroekonómiu a makroekonómiu je relatívne aj preto, že ani jedna z týchto častí sa nemôže vyvíjať samostatne, izolovane. Výsledky a poznatky mikroekonómie slúžia na lepšie pochopenie národohospodárskeho celku a naopak poznanie podstaty a mechanizmu fungovania celku slúži na odhalenie zvláštností, ktoré sa prejavujú v jeho jednotlivých častiach.

Členenie ekonómie na pozitívnu a normatívnu zohľadňuje metodologický prístup k skúmaniu ekonomických javov a procesov.

Pozitívna ekonómia popisuje ekonomické javy také, aké v skutočnosti sú, zaoberá sa napríklad tým, čo je to inflácia, nezamestnanosť, štátny rozpočet a podobne.

Normatívna ekonómia sa opiera o poznatky pozitívnej ekonómie a skúma ekonomickú realitu takú, aká by mala byť. Hovoríme, že normatívna ekonómia uplatňuje hodnotové súdy a nedáva jednoznačné odpovede na riešenie ekonomické problémov.

Medzi pojmami **ekonómia** a **ekonomika** existuje rozdiel, ktorý si nie vždy dostatočne uvedomujeme. Ekonómia je pojem pre označenie vedeckej teórie, systematického súboru poznatkov a teoretických návodov na riešenie reálnych hospodárskych problémov, zatiaľ čo ekonomika predstavuje konkrétnu praktickú činnosť alebo hospodársku prax.

Výsledkom skúmania ekonómie sú vedecké pojmy – kategórie. Príkladom ekonomických kategórií je: mzda, zisk, úrok, pracovná sila, nezamestnanosť a podobne.

Kategórie sú logické uzlové pojmy, ktoré vyjadrujú najpodstatnejšiu stránku ekonomických javov a procesov.

Dôležité miesto v skúmaní ekonómie zohrávajú ekonomické zákony, ktoré majú objektívny, od vôle ľudí nezávislý charakter.

Ekonomické zákony vyjadrujú podstatné, neustále sa opakujúce súvislosti medzi dvoma alebo viacerými javmi a procesmi. K ekonomickým zákonom patria napríklad: zákon vzácnosti, zákon ekonómie času, zákon ponuky a dopytu a ďalšie.

Ekonómia, podobne ako ktorákoľvek iná vedná disciplína využíva celý rad metód. **Metódy** možno zjednodušene označiť ako techniky alebo nástroje, pomocou ktorých odhaľujeme podstatu a príčinné súvislosti javov a procesov. Medzi najznámejšie metódy skúmania ekonómie patria:

- metóda vedeckej abstrakcie,
- analyticko-syntetická metóda,
- induktívno-deduktívna metóda,
- metóda komparácie,
- logicko-historická metóda,
- metóda pozorovania,
- štatisticko-matematické metódy a ďalšie.

Konkrétne použitie metód závisí od cieľa a rozsahu skúmaného javu alebo procesu.

Výber vhodných metód a ich kombinácií je jednou z najzložitejších častí celého procesu skúmania ekonomického života. Metódy, používané ekonómiou sa neustále vyvíjajú a zdokonaľujú. Súčasne sa ich použitie stáva stále náročnejším, nakoľko samotný reálny ekonomický život je výsledkom zložitých väzieb, dynamicky sa vyvíjajúcich vzájomných vzťahov a ich príčinných súvislostí.

Ekonómia plní viaceré **funkcie**. Medzi najdôležitejšie patria:

- teoreticko-metodologická funkcia,
- poznávacia funkcia,
- pragmatická funkcia.

Pod **teoreticko-metodologickou funkciou** rozumieme skutočnosť, že ekonómia je teoretickým a metodologickým základom pre celý rad ďalších ekonomických vied, ako sú úsekové ekonomiky, prierezové ekonomiky, priestorová ekonomika a ďalšie.

Poznávacia funkcia spočíva v odhaľovaní a vysvetľovaní podstaty ekonomických javov a procesov a vo formulácii ich vzájomných súvislostí aj prostredníctvom ekonomických zákonov.

Pragmatická funkcia znamená, že ekonomická teória a jej výsledky poznania slúžia hospodárskej praxi, poskytujú návod na praktické riešenie problémov. Overovanie teoretických poznatkov a odporúčaní hospodárskou praxou slúži spätne rozvoju ekonomickej teórie a formulácii nových prístupov a možných riešení.

Ekonómia v procese skúmania ekonomických javov a procesov naráža na celý rad metodologických úskalí (nástrah). Medzi najznámejšie **metodologické úskalia** patria:

- predpoklad „ceteris paribus“,

- omyl „post hoc“,
- omyl kompozície a dekompozície,
- subjektivita,
- neurčitost’.

Predpoklad „**ceteris paribus**“ (ostatné premenné nezmenené, za inak nezmenených podmienok) je najčastejšie používaný pri skúmaní zložitých ekonomických javov, kedy je nevyhnutné abstrahovať, nevšimáť si menej podstatné znaky daného javu, alebo o nich uvažovať ako o znakoch, ktoré daný jav neovplyvňujú, sú stále, nemenné. Takýto predpoklad je možný a nevyhnutný len v teoretickej rovine a v našom myslení a na určitom stupni skúmania daného javu. Nebezpečenstvo uplatnenia predpokladu „ceteris paribus“ spočíva v tom, že nesprávnym usudzovaním o nemennosti určitej premennej možno dospieť k chybným záverom.

Omyl „**post hoc**“ (potom, teda, preto) upozorňuje na častú chybu v logike skúmania, ktorá znamená zámenu príčiny a následku. Každý jav alebo proces má svoje príčiny a vedie k určitým následkom. Najčastejšie sa uvádza príklad omylu „post hoc“, podľa ktorého, ak jav A predchádza javu B, neznamená to, že jav A aj zapríčinil vznik javu B.

Omyl **kompozície a dekompozície** znamená rešpektovať skutočnosť, že ak je niečo platné a zákonité pre časť celku, nemusí to byť platné a zákonité aj pre celok a naopak. Príklady takéhoto usudzovania a následného vyvodzovania záverov poskytuje nielen samotná teória, ale aj reálny hospodársky a každodenný život.

Subjektivita sa spája s problémom presadzovania vlastného názoru a úsudku, ako výsledku poznania, ktorý považujeme za jediný správny, pričom ho nekonfrontujeme a neupravujeme na základe poznania názorov a poznatkov iných.

Neurčitost’ je prirodzená vlastnosť ekonomických javov a procesov, s ktorou treba počítať pri odhaľovaní ich podstaty a najmä pri formulácii záverov a odporúčaní.

Metodologické úskalia je potrebné nielen dôkladne poznať, ale sa im aj prezieravo vyhýbať.

1.2 Stručný vývoj ekonomického myslenia

Ekonomická veda sa vyvíja dlhodobo a jej počiatky siahajú do obdobia staroveku. Prvé zmienky, úvahy o ekonomike a ekonomických javoch nachádzame už v dielach **starovekých mysliteľov, filozofov**, napríklad u Xenofóna, Aristotela a ďalších. Charakteristickým znakom nositeľov týchto myšlienok, ktoré ešte nepredstavovali ucelenú a utriedenú sústavu poznatkov je, že venovali pozornosť deľbe práce (Platón 427 – 347

p.n.l.), súkromnému vlastníctvu a výmene tovarov prostredníctvom peňazí, užitkovej hodnote a výmennej hodnote tovarov (**Aristoteles 384 – 322 p.n.l.**) a ekonómiu chápali ako vedu o zákonoch domáceho hospodárstva.

V období **stredoveku** je najznámejšou teóriou scholastika (**T. Akvinský 1225 – 1274**), ktorá bola spojením kresťanskej vierouky s aristotelovou filozofiou. Najväčší prínos predstavuje učenie mnícha Akvinského o tzv. „spravodlivej cene“.

V období **novoveku** sa rozvíja teoretický a praktický prúd ekonomických názorov – **merkantilizmus (16. – polovica 18. storočia)** najmä vo Francúzsku a Anglicku. Základom merkantilizmu bolo učenie o obchode a peniazoch, o význame drahých kovov. Za bohatú krajinu bola považovaná tá krajina, ktorá dosahuje aktíva zo zahraničnej výmeny aj pomocou ciel a obmedzení. Merkantilizmus rozlišujeme raný (monetárny) a rozvinutý (manufaktúrny). Hlavnými predstaviteľmi **merkantilizmu boli v Anglicku T. Munn a vo Francúzsku J. B. Colbert**. Podstata merkantilizmu spočíva v tom, že hľadá zdroj bohatstva v obchode, výmene, ťažbe a získavaní drahých kovov, z čoho je odvodený aj názov tohto učenia.

Rozsiahlejšie teoretické pojednania o bohatstve a podstate fungovania národných hospodárstiev súvisí s učením fyziokratov. **Fyziokratizmus (nadvláda prírody)** sa formuje najmä vo Francúzsku **v druhej tretine 18. storočia**. Fyziokrati presúvajú pozornosť skúmania do oblasti výroby, odmietajú povýšenie peňazí a obchodu a za základný zdroj bohatstva považujú poľnohospodársku výrobu. Hlavným predstaviteľom fyziokratizmu bol **F. Quesnay (1694 – 1774)**, ktorý chápal ekonomický organizmus ako organizmus ľudský (nebol ekonóm, ale lekár), formuloval koncepciu prirodzeného poriadku, slobody a súkromného vlastníctva a za jedinú produktívnu prácu považoval prácu vynakladanú v poľnohospodárstve.

So vznikom kapitalistickej tovarovej výroby vzniká ekonómia ako samostatná **spoločenská veda**. Vznik ekonómie ako vedy je spätý s klasickou ekonómiou a učením **W. Pettyho, A. Smitha a D. Ricarda**. Rozhodujúcu úlohu pri zrode ekonómie ako vedy malo dielo A. Smitha **„Bohatstvo národov“**. A. Smith bol zástancom hospodárskej slobody (ekonomického liberalizmu), slobody konkurencie a jednotlivca. Najznámejší je jeho prístup k úlohe trhu v podobe tzv. „teórie neviditeľnej ruky trhu“. Za základný predpoklad fungovania trhovej ekonomiky považoval: slobodu človeka, slobodu vlastníctva a slobodu podnikania. Úlohe štátu pripisoval nepatrný a obmedzený význam v podstate len v oblasti zabezpečovania ochrany zvonku, zachovania poriadku a spravodlivosti a zabezpečovaní uspokojovania verejných potrieb.

Z ďalších významných predstaviteľov klasickej ekonómie možno spomenúť najmä **J. B. Saya** (Sayov zákon trhu, teória troch výrobných faktorov), **T. R. Malthusa** (populačná teória).

Učenie klasikov rozvíjali socialisti, ktorých možno rozdeliť na **socialistov utopických a revolučných**. Z utopických socialistov sú najznámejšie diela a myšlienky S. Simona, Owena, Ch. Fouriera, z revolučných socialistov je to dielo **K. Marxa (1818 – 1883)** – Kapitál. Marxistická ekonomická teória výraznou mierou ovplyvnila myslenie v mnohých krajinách, ktoré sa neskôr pokúšali budovať spoločnosť založenú na centrálnom plánovaní, zospoločenšení zdrojov a rovnosti. Marxovo učenie bolo ostro kritické voči kapitalistickému systému organizácie spoločnosti, pričom Marx videl možnosť nahradenia kapitalizmu socializmom v sociálnej revolúcii a v odstránení súkromného vlastníctva.

Neoklasická ekonómia alebo presnejšie **neoklasická mikroekonómia vznikla v 70. rokoch 19. storočia**. Toto obdobie znamená i **vznik mikroekonómie ako relatívne samostatnej časti ekonómie**. Neoklasická ekonómia sa sformovala z troch prúdov – rakúskej (subjektívno-psychologickej) školy, cambridgeskej (anglo-americkéj) školy a z lausannskej školy. Znamenala revolúciu v myslení a v prístupoch k ekonomickým javom a procesom. Bola založená na subjektívno-psychologickej analýze, zvyrazňovala úlohu racionálneho človeka a jeho rozhodovania, opierala sa o marginálne teórie (teóriu marginálnej užitočnosti, teóriu marginálnej produktivity a teóriu marginálnej analýzy), obhajovala ekonomický liberalizmus, odmietala zásahy štátu do ekonomiky a zvyrazňovala primát spotreby pred výrobou. Najväčší zlom v ekonomickom myslení tohto obdobia súvisí s nahradením objektívnej teórie pracovnej hodnoty klasikov **subjektívnou teóriou hraničnej užitočnosti**, ktorá až po súčasnosť zohráva významnú úlohu v skúmaní ekonomických javov a procesov. Významnými predstaviteľmi neoklasickej ekonómie sú K. Menger, B. Bawerk, Jevons, J. B. Clark, A. Marshall, W. Pareto, L. Walras a ďalší. Najmä s menom a dielom **A. Marshalla** sa spája pojem „economics“, ktorý vyjadruje tzv. čistú ekonomickú teóriu bez politických, sociálnych a ďalších vplyvov a súvislostí. Matematický aparát, ktorý vniesli do skúmania ekonomických súvislostí predstavitelia neoklasickej ekonómie je v súčasnosti štandardným nástrojom používaným v ekonómii (krivky ponuky a dopytu, matematické rovnice, derivácie, ekonomické modely a podobne).

Špecifickým prúdom neoklasickej ekonómie v konkrétnych podmienkach Nemecka je **neoliberalizmus**, ktorý sa rozvinul v **20. – 30.**

rokoch 20. storočia (W. Eucken). Po druhej svetovej vojne sa jeho myšlienky uplatnili v konkrétnej podobe sociálne trhového hospodárstva.

Do 20. – 30. rokov 20. storočia bola hlavná pozornosť venovaná mikroekonomickým problémom. Zmenené sociálno-ekonomické podmienky vývoja jednotlivých ekonomík (vznik monopolov a rozširovanie nedokonalnej konkurencie) a najmä veľká hospodárska kríza 1929 – 1933 spochybnili správnosť neoklasického prístupu o samoregulácii trhu a dokonalej konkurencii. Jedným z dôsledkov veľkej hospodárskej depresie bola masová nezamestnanosť, ktorá sa stala vážnym makroekonomickým problémom.

Na príčiny nezamestnanosti a cyklické poruchy vo vývoji ekonomík reaguje učenie **J. M. Keynesa (1883 – 1946)**, ktoré predstavuje určitú revolúciu v ekonomickom myslení, pretože nahrádza neoklasickú ekonómiu keynesiánstvom alebo inak teóriou štátnych zásahov do ekonomiky. Najdôležitejším dielom J. M. Keynesa bola „**Všeobecná teória zamestnanosti, úroku a peňazí**“ (1936), ktorá predstavovala ucelenú koncepciu makroekonomickej teórie a súčasne vznik makroekonómie ako relatívne samostatnej časti ekonómie. Keynesiánske učenie, ktoré bolo zdôvodnením nevyhnutnosti **štátneho intervencionizmu (štátnych zásahov do ekonomiky)** obsahovalo kritiku Sayovho zákona trhu, zdôvodnenú teóriu efektívneho dopytu, teóriu nedostatočných súkromných investícií, teóriu rozpočtovej politiky štátu a ďalšie dôležité systémové prvky, ktoré na ďalšie desaťročia pozitívne ovplyvnili fungovanie vyspelých ekonomík a ich hospodársku politiku.

Keynesiánstvo sa v neskoršom období rozvíjalo v dvoch základných smeroch: v podobe **neokeynesiánstva (W. H. Phillips)** a **postkeynesiánstva (N. Kaldor, J. Tobin, J. Robinsonová)**. Oba tieto smery v podstate znamenali ďalší rozvoj teórie štátnej regulácie so zohľadnením nových dynamickejších predpokladov efektívneho fungovania ekonomiky.

Protichodné teoretické prístupy v podobe neoklasickej samoregulačnej schopnosti trhu a keynesiánskeho štátneho intervencionizmu sa pokúsila spojiť **tzv. neoklasická syntéza**, podľa ktorej je ekonomika dlhodobo regulovaná trhom a štát zasahuje len v prípade, ak trhový mechanizmus zlyháva, resp. nefunguje efektívne. K jedným z najvýraznejších predstaviteľov neoklasickej syntézy (syntézy neoklasického a keynesiánskeho prístupu) patrí aj americký ekonóm a autor známej učebnice „**Economics**“ – **P. A. Samuelson (1915-)**.

V **70. rokoch 20. storočia** sa v reálnom hospodárskom vývoji viacerých vyspelých ekonomík objavuje inflácia ako vážny makroekonomický problém, ktorý naruša plynulý chod ekonomík. **Inflácia**

(rast cenovej hladiny) sa v tomto období spája s hospodárskou stagnáciou, súčasným rastom nezamestnanosti aj v dôsledku tzv. ropných šokov, t.j. prudkého a neočakávaného rastu cien ropy a ropných produktov. Vznik inflácie a možnosť jej riešenia je v centre pozornosti viacerých teoretických prúdov. Najväčší význam nadobúdajú neokonzervatívne teórie, ktoré ostro kritizujú keynesiánstvo a jeho teóriu štátnych zásahov, obhajujú a opätovne vyzdvihujú funkcie trhu a trhového mechanizmu, ktoré sú schopné zabezpečiť a obnovovať hospodársku rovnováhu.

Neokonzervatívne teórie sa rozvíjajú predovšetkým v troch smeroch: v podobe **monetarizmu (M. Friedman)**, **teórie racionálnych očakávaní (R. Lucas)** a **ekonómie strany ponuky (A. Laffer)**. Spoločnou črtou neokonzervatívnych teórií je obhajoba trhu a hospodárskeho liberalizmu, kritika nadmernej úlohy štátu v ekonomike a hľadanie odpovedí na riešenie problému inflácie (kvantitatívna teória peňazí), stimulácie podnetov rastu ponuky a podpory podnikania cestou znižovania daňového zaťaženia (Lafferova krivka), ako aj rozpracovaním teórie racionálnych očakávaní ekonomických subjektov (R. Lucas). Neokonzervatívne teórie výrazne ovplyvnili hospodársku politiku štátu vyspelých ekonomík v 80. rokoch 20. storočia najmä **v USA (reaganomika)** a **vo Veľkej Británii (thatcherizmus)**.

V súčasnosti keynesiánska a neokonzervatívna ekonómia predstavujú dva základné smery **hlavného prúdu ekonómie**, ktorý je dopĺňaný a rozvíjaný ďalšími smermi, zameranými na celý rad dôležitých ekonomických problémov (teória transakčných nákladov, teória verejnej voľby, nová inštitucionálna ekonómia, teória informačných nákladov, nová mikroekonómia a ďalšie). Bez týchto prístupov si súčasnú modernú ekonómiu, ktorá rieši stále zložitejšie ekonomické javy a procesy globalizovaného, diferencovaného a rozmanitého sveta, nevieme ani predstaviť.

Otázky na diskusiu:

1. Ktoré myšlienky z predhistórie ekonomickej teórie ako vedy možno využiť a rozvinúť v súčasnosti?
2. Prečo nemôže fungovať trh ako samoregulátor ekonomických procesov a ktoré reálne procesy spochybnili túto funkciu trhu?
3. V čom vidíte hlavný prínos neokonzervatívnych teórií?
4. Pokúste sa charakterizovať súčasný vývoj na Slovensku pomocou keynesiánskej a neokonzervatívnej ekonómie.

II. ZÁKLADNÉ PROBLÉMY ORGANIZÁCIE EKONOMIKY

Cieľom tejto kapitoly je odhaliť podstatné súvislosti v organizácii ekonomiky, pochopiť význam potrieb a ich vzťah k produkcii a spotrebe statkov a služieb. Pomocou pochopenia fungovania ekonomických zákonov vedieť charakterizovať základné typy hospodárstva, ako aj riešenie troch základných ekonomických problémov. Naučiť sa aplikovať základné poznatky z organizácie ekonomiky na konkrétnych príkladoch a využiť hranicu produkčných možností ako jednoduchý nástroj pre odhalenie vzťahu medzi vzácnymi zdrojmi, uspokojovaním potrieb a efektívnosťou fungovania ekonomiky.

2.1 Potreby a statky

V rozvoji ľudskej spoločnosti zohrávajú potreby a procesy ich uspokojovania mimoriadne dôležitú úlohu. **Potreba** je subjektívny pocit nedostatku niečoho a cieľavedomá snaha o jeho odstránenie. Vývoj potrieb a proces ich uspokojovania odlišuje nielen jednotlivcov navzájom, ale aj celé spoločnosti. Stupeň uspokojenia potrieb predstavuje významnú zložku životnej úrovne obyvateľstva a úzko súvisí so sociálno-ekonomickou rozvinutosťou danej ekonomiky alebo regiónu. Potreby sú nekonečné, rozmanité, súčasne však diferencované a dynamicky sa vyvíjajúce. Podliehajú permanentným kvantitatívnym a kvalitatívnym zmenám, ktoré determinujú aj spôsob života. Potreby ako ekonomickú kategóriu možno skúmať a členiť z viacerých hľadísk.

Z hľadiska ekonomického rozvoja je dôležité členenie potrieb na potreby **ekonomické a neekonomické**.

Podľa jednotlivých subjektov a ich ekonomických záujmov rozlišujeme potreby **individuálne, skupinové a spoločenské**.

Podľa naliehavosti uspokojenia potrieb alebo dôležitosti ich uspokojenia, rozlišujeme **potreby existenčné**, ďalej **potreby kultúrne a potreby luxusné**.

Z hľadiska ekonomickej analýzy majú významné miesto potreby **jednorázové, periodické a trvalé**. Rovnako dôležitý je prístup k **absolútnym a relatívnym potrebám**.

Len z tohto stručného náčrtu členení potrieb je zrejmé, že potreby sú zložitou sociálno-ekonomickou kategóriou, ktorá je predmetom skúmania viacerých vedných disciplín. Odhaľovanie ekonomickej podstaty potrieb a najmä procesu ich uspokojovania vzhľadom k existujúcim zdrojom a možnostiam ekonomiky je dôležitým poslaním ekonómie.

Podstatnou otázkou v súvislosti s potrebami je proces ich uspokojovania prostredníctvom ekonomických činností. Výsledkom ekonomických činností ľudí je tvorba statkov a služieb, ktoré slúžia na uspokojovanie potrieb. V tomto vzťahu možno odhaliť samotnú podstatu existencie ľudskej civilizácie a jej rozvoja. V uspokojovaní stále vyšších a rozmanitejších potrieb, ktoré slúžia na rozvoj človeka a spoločnosti odhaľujeme zmysel organizácie ekonomiky.

Potreby sú odrazom dosiahnutého stupňa rozvoja spoločnosti, na druhej strane samé o sebe sú iniciátorom tohto rozvoja. Nakoľko sa uspokojovanie potrieb uskutočňuje prostredníctvom ekonomických činností, ktorých výsledkom sú statky a služby, vzniká otázka, čo statky a služby predstavujú.

Statky možno charakterizovať ako všetky veci, ktoré uspokojujú potreby ľudí. Sú najvšeobecnejším vyjadrením toho, čo nás obklopuje alebo čo je výsledkom našej ekonomickej činnosti a čo slúži na uspokojovanie potrieb. V tomto prípade abstrahujeme od skutočnosti, či ten ktorý statok v plnej miere alebo len čiastočne uspokojil naše potreby.

Statky ako najvšeobecnejšiu kategóriu možno členiť z viacerých hľadísk.

Jedným z najdôležitejších je ich členenie na **voľné a vzácne statky**. Voľné statky sú tie, ktoré sa nachádzajú v prírode neobmedzene a nie sú výsledkom ľudskej činnosti. Ekonomické (vzácne) statky sú výsledkom produktívnej činnosti ľudí. Toto hľadisko členenia statkov zohľadňuje princíp dostupnosti statkov vzhľadom k existujúcim ľudským potrebám.

Podľa účelu použitia rozlišujeme **statky výrobné (kapitálové, investičné) a statky spotrebné**. Výrobné statky slúžia spravidla na produkciu ďalších statkov, zatiaľ čo spotrebné statky sú určené priamo na spotrebu.

Podľa vlastníctva rozlišujeme **statky súkromné, zmiešané a verejné**. Ďalším hľadiskom členenia statkov je ich forma. Podľa nej rozlišujeme **statky hmotné** (materiálne) a **statky nehmotné** (služby).

Služby sú významnou a v procese uspokojovania potrieb nezastupiteľnou ekonomickou kategóriou. Rozsah a kvalita služieb determinujú úroveň vyspelosti jednotlivých ekonomík a spôsob života jednotlivcov. Služby spravidla nemajú hmotný charakter a možno ich podobne ako statky členiť z viacerých hľadísk. Napríklad na služby **v oblasti výroby, distribúcie a spotreby, služby spoločnosti a služby obyvateľstvu, či služby osobné a vecné**. Členenie služieb, podobne ako aj členenie statkov, je oveľa bohatšie a ich špecifikácia odráža skutočnosť, že

zohrávajú v živote jednotlivých spoločností a ekonomických systémov stále dominantnejšiu úlohu.

V bežnom živote sa často zamieňajú pojmy statok, služby, výrobok a tovar, pričom tieto pojmy majú rôzny význam, ktorý je potrebné dôsledne rešpektovať. **Statkom** rozumieme všetky veci, ktoré uspokojujú potreby ľudí. **Výrobky** sú hmotné výsledky výroby, ktoré slúžia na uspokojovanie potrieb, predstavujú však užší pojem ako statok. Výrobok je produkt (výsledok ľudskej činnosti) určený pre spotrebu, je schopný uspokojovať potreby, nie je však ešte, alebo vôbec nie je určený pre predaj na trhu. **Tovarom** sú statky a služby, ktoré sú tiež výsledkom produktívnej činnosti ľudí, avšak tieto získavame prostredníctvom trhu. **Služby** predstavujú nehmotné statky a sú výsledkom ekonomickej činnosti ľudí.

2.2 Ekonomické zákony

Ľudské činnosti, ktorých výsledky slúžia na uspokojovanie potrieb podliehajú určitým pravidlám a zákonitostiam. Celý chod ekonomík, fungovanie vzťahov a vzájomných súvislostí ekonomických javov a procesov sa riadi ekonomickými zákonmi, ktorých mechanizmus fungovania odhaľuje ekonomická teória. Poznať ekonomické zákony, odhaľovať podstatu ich pôsobenia a možné prejavy ich vplyvu na správanie sa jednotlivcov, skupín i spoločnosti je poslaním ekonómie ako spoločenskej vedy. Ktorákoľvek spoločnosť, ktorá nerešpektuje pôsobenie ekonomických zákonov a nepodriaduje ich mechanizmu vlastné konanie a rozhodovanie, nemôže byť efektívnou a prosperujúcou spoločnosťou. Potvrdzujú to aj skúsenosti bývalých socialistických krajín, v ktorých sa pôsobenie ekonomických zákonov potláčalo subjektívnym, centralistickým rozhodovaním a kedy sa ekonomické zákony nahrádzali umelo vykonštruovanými zákonmi. Ignorovanie objektívne fungujúcich ekonomických zákonov, ich potláčanie a násilné nahrádzanie kvázi-zákonmi môže viesť k stagnácii a spomaleniu ekonomického rozvoja a k jednostrannému presadzovaniu zákonov politického života pred zákonmi života ekonomického (chyba, metodologické úskalie subjektivismu).

Ekonomické zákony sme definovali ako objektívne pôsobiace zákony, bez ohľadu na to, či si to ľudia uvedomujú alebo nie. Ekonomické zákony **vyjadrujú podstatné, neustále sa opakujúce, všeobecné vzťahy a súvislosti medzi ekonomickými javmi a procesmi.**

Medzi základné ekonomické zákony patria zákon vzácnosti, zákon alternatívnych nákladov, zákon klesajúcich výnosov. Zákon vzácnosti je

často označovaný ako najvyšší princíp ekonómie. Zákon alternatívnych nákladov vyjadruje podstatu ekonomického rozhodovania a voľby vo svete vzácných statkov. Zákon výnosov sa považuje za jeden z najvýznamnejších marginálnych zákonov, pôsobenie ktorého je podmienené dodržaním predpokladu „ceteris paribus“.

Zákon vzácnosti vyjadruje objektívnu realitu, že statky sú vo vzťahu k ľudským potrebám vzácné. Vzácnosť statkov je daná obmedzenosťou zdrojov na jednej strane a neobmedzenosťou ľudských potrieb na strane druhej.

Alternatívne náklady sú náklady obetovaných príležitostí, alebo tiež cena alternatívneho výstupu. Podľa **zákona alternatívnych nákladov** sa všetky ekonomické subjekty rozhodujú pre najlepšiu možnú príležitosť a súčasne sa vzdávajú (obetujú) všetky ostatné príležitosti. Cenou rozhodnutia sú všetky obetované príležitosti, ktorých sme sa vzdali.

Zákon klesajúcich výnosov vyjadruje reakciu produkcie na zmenu jedného výrobného faktora. Za predpokladu, že jednotlivec alebo podnik zvyšuje jeden výrobný faktor, pričom všetky ostatné výrobné faktory sú nemenné (ceteris paribus), celková produkcia síce rastie, ale stále pomalším tempom. Zákon klesajúcich výnosov sa najčastejšie prejavuje v poľnohospodárstve, alebo v tých výrobných činnostiach, ktoré sú závislé na zvyšovaní jedného výrobného faktora.

Schéma 1 Základné marginálne zákony

ZÁKON VZÁCNOSTI
obmedzené statky - neobmedzené potreby
v z á c n o s ť

ZÁKON ALTERNATÍVNYCH NÁKLADOV

na získanie rovnakého dodatočného množstva jedného statku sa spoločnosť musí vzdať čoraz väčšieho množstva iného statku

ZÁKON KLESAJÚCICH VÝNOSOV

zvyšovaním jedného výrobného faktora každý ďalší dodatočný prírastok produkcie je stále menší

Okrem spomenutých zákonov, ktoré sa zvyknú označovať aj ako hlavné marginálne zákony, ekonomická teória odhaľuje podstatu a mechanizmus pôsobenia aj ďalších zákonov. Ide napríklad o zákon ponuky, zákon dopytu, zákon ekonómie času, zákon klesajúcej hraničnej užitočnosti, zákon trhu a podobne. Niektorými z nich sa budeme zaoberať aj my v ďalších kapitolách.

2.3 Triáda ekonomických otázok

Tri základné problémy, ktoré musí riešiť akákoľvek spoločnosť, sú:

- čo vyrábať,
- ako vyrábať,
- pre koho vyrábať.

Týmto trom základným problémom hospodárstva hovoríme tiež triáda ekonomických otázok alebo triáda ekonomických problémov. V bežnej hospodárskej praxi sa všetky tri otázky riešia súčasne, neustále a rôznymi ekonomickými subjektami. Poznanie podstaty troch ekonomických otázok pomáha lepšie pochopiť mechanizmus fungovania ekonomík, motívy ekonomických subjektov, ale aj zložitosť vzťahov pri ich riešení. Jednoduchosť znenia troch základných otázok dáva na vedomie skutočnosť, že ich riešenie v každom jednotlivom prípade a v ich komplexe najmä v súčasných dynamicky sa vyvíjajúcich ekonomikách, ktoré sú stále viac vzájomne previazané a späť je oveľa komplikovanejšie ako nám to umožňuje metóda abstrakcie v teoretickej rovine ich skúmania.

Otázka „**čo vyrábať**“ znamená aké produkty vyrábať, v akých množstvách alebo aké druhy služieb poskytovať. Otázku „čo vyrábať“ riešia výrobcovia (podniky) najmä s ohľadom na zdroje, ktorými disponujú. Rozhodujú sa síce samostatne, ich rozhodnutie je však vždy ovplyvnené a konfrontované konkrétnou situáciou na trhu a požiadavkami spotrebiteľa. Inak by vyrábali neužitočné statky, ktoré neuspokojujú ľudské potreby a neslúžili by nikomu. Tým by sa stratil zmysel samotnej ekonomickej činnosti ľudí.

Otázka „**ako vyrábať**“ znamená pomocou akej techniky, technológie, v akom organizačnom či právnom usporiadaní podniku, vyrábať z vlastných zdrojov alebo zo zdrojov prenajatých či požičaných, akú organizáciu práce a výroby zvoliť, akým spôsobom zainteresovať ľudí na produkcii konkrétnych statkov a pod.

Otázka „**pre koho vyrábať**“ určuje, pre ktorú skupinu spotrebiteľov vyrábať. Či je vhodné a efektívne sa orientovať na luxusné statky alebo

statky bežnej spotreby, pre deti alebo dospelých a podobne. Táto otázka je mimoriadne dôležitou preto, že sa potvrdzuje užitočnosť statkov a záujem o ich spotrebu konkrétnymi spotrebiteľmi vzhľadom na ich kúpyschopnosť, preferencie a konkrétne potreby.

Prvé dve otázky teda spravidla riešia výrobcovia (konkrétne podniky), zatiaľ čo o tretej otázke rozhodujú spotrebiteľia, ktorí dávajú spätný impulz a podnet výrobcovi o tom, či je ich produkcia žiadaná a užitočná.

Podľa spôsobu riešenia triády ekonomických otázok rozlišujeme základné typy hospodárstiev. Najčastejšie rozlišujeme:

- **zvykové hospodárstvo,**
- **trhové hospodárstvo,**
- **centrálne plánované hospodárstvo.**

Pri takomto členení typov hospodárstiev hovoríme o takzvaných čistých typoch, pričom v súčasnosti sa ani s jedným z nich v čistej podobe nestretávame. Skôr ide o rôznu kombináciu ich charakteristických prvkov, pričom je dôležité, ktoré z týchto prvkov a črt prevažujú. Najčastejšou podobou usporiadania súčasných ekonomík je tzv. **zmiešaná alebo mix ekonomika**, ktorá spája trhový mechanizmus so zásahmi štátu pri rozhodujúcom význame trhu a trhovej konkurencie.

Zvykové hospodárstvo alebo hospodárstvo založené na tradíciách, zvyklostiach zodpovedá nízkemu stupňu rozvoja spoločnosti, kde je nedostatočne rozvinutá deľba a špecializácia práce, nízka úroveň produktivity práce, jednoduché formy vlastníctva, nerozvinutá organizácia výroby. Rozhodnutia ekonomických subjektov ovplyvňujú zvyky a tradície a jednotlivé pracovné činnosti sú vykonávané na základe dedičstva alebo podľa zvyklostí. Organizácia takéhoto typu hospodárstva je jednoduchá, ale súčasne i málo vyspelá a neefektívna. Možno sa s ňou stretnúť v niektorých rozvojových krajinách, ktoré výrazne zaostávajú za súčasnou úrovňou vyspelých ekonomík sveta.

Trhové hospodárstvo predstavuje hospodárstvo založené na dokonalej konkurencii, slobode rozhodovania a konania, prirodzenom pôsobení trhu a jeho zákonov, voľnej tvorbe cien. Trhové hospodárstvo zodpovedá historickej etape kapitalizmu voľnej súťaže, kedy štát minimálne ovplyvňoval ekonomické procesy a všetky otázky hospodárskeho života riešil trh a voľná súťaž. Základné otázky čo, ako, pre koho, riešil trh so všetkými dôsledkami, ktoré z takéhoto mechanizmu vyplývajú.

Centrálne plánované hospodárstvo je založené na administratívnom riadení ekonomických procesov, rozhodujúcom význame

ekonomického centra (štátu a jeho orgánov) pri riešení triády ekonomických otázok, záväznom určovaní plánom čo, ako a pre koho sa bude vyrábať, na potlačení iniciatívy a ekonomickej slobody, nízkej ekonomickej aktivity a samostatnosti, ako aj na chýbajúcom súkromnom vlastníctve, ktoré je nahradené vlastníctvom štátnym. Tento typ hospodárstva našiel reálne uplatnenie v bývalých socialistických krajinách, v ktorých sa sila plánu a jeho direktívnosti presadzovala aj pomocou politických rozhodnutí, priamych príkazov, noriem a jednoznačne stanovených úloh. Neefektívnosť tohto typu hospodárstva, ktorý potlačil individuálne záujmy a potreby, iniciatívu a tvorivosť jednotlivcov viedla k zaostávaniu bývalých socialistických ekonomík za vyspelými fungujúcimi trhovými ekonomikami. Zásadné spoločensko-politické zmeny na začiatku 90. rokov v podobe transformačných procesov znamenali prechod od centrálne plánovaných ekonomík na ekonomiky trhové alebo presnejšie na zmiešané typy ekonomík (napríklad v podobe koncepcie sociálne orientovaného trhového hospodárstva).

2.4 Hranica produkčných možností

Na otázku, **ako vyrábať** z existujúcich zdrojov rôzne kombinácie statkov možno odpovedať pomocou hranice produkčných možností. Predstavme si ekonomiku s určitým počtom ľudí, technickou úrovňou výroby, množstvom podnikov, pôdou alebo prírodnými zdrojmi ktoré sú k dispozícii. Ako sa má rozhodnúť čo a koľko vyrábať, z čoho a pre koho vyrábať? Otázka voľby je veľmi zložitá, pretože potreby ľudí sú rozmanité a nekonečné, zatiaľ čo možnosti na ich uspokojenie sú obmedzené.

Dôležitým predpokladom pochopenia vzťahov medzi zdrojmi (vstupmi) a výsledkami ľudských činností (výstupmi), ktoré slúžia uspokojovaniu potrieb je ich samotná charakteristika.

Riešenie triády ekonomických otázok úzko súvisí s otázkou voľby medzi **vstupmi** (inputmi) a **výstupmi** (outputmi).

Vstupy sú statky, ktoré sú využívané vo výrobnom procese pre tvorbu výstupov. Vstupy tiež nazývame výrobnými zdrojmi alebo faktormi. Vstupy v peňažnom vyjadrení predstavujú náklady.

Rozlišujeme **tri základné vstupy**:

- prácu,
- pôdu,
- kapitál.

Prácou rozumieme cieľavedomú ľudskú činnosť alebo tiež čas strávený v procese produkcie statkov. Práca sa realizuje v rôznych povolaniach a je veľmi heterogénna. Od práce odlišujeme **pracovnú silu**, pod ktorou rozumieme súhrn fyzických a duševných prepokladov ľudí k vykonávaniu určitých prác. Práca je primárny vstup alebo výrobný faktor, je mimoriadne vzácny a pre svoje poslanie vo výrobnom procese je zdrojom nenahraditeľným.

Pôda alebo širšie prírodné zdroje sú prvotným (primárnym) výrobným faktorom, ktorý je obmedzený, vzácny, má rôznu bonitu a polohu.

Kapitál patrí k odvodeným, druhotným zdrojom, ktorý už bol ľudskou prácou vyprodukovaný. Kapitál má rôzne podoby, vystupuje ako reálny alebo fiktívny kapitál, má rôzne použitie, je relatívne ľahko substituovateľný.

V súčasnosti sa do popredia dostáva pojem **ľudský kapitál**. Ide o súhrn schopností a vedomostí, ktorými disponuje jednotlivec a ktoré mu umožňujú zvyšovať jeho zárobokové možnosti. Vlastníctvo ľudského kapitálu sa obmedzuje na osobu, ktorá danými schopnosťami disponuje.

Výstupy (outputy) sú rôznorodé užitočné statky, ktoré slúžia buď na bezprostrednú spotrebu (spotrebné statky) alebo na ďalšiu výrobu (kapitálové statky). Výstupy môžu mať charakter hmotných (materiálnych) statkov alebo nehmotných statkov (služieb).

Medzi vstupmi a výstupmi existuje celý rad vzťahov. Množstvo a kvalita vstupov ovplyvňuje výstupy a tým aj stupeň uspokojovania potrieb. Pretože sú vstupy vzhľadom k potrebám obmedzené, rastie ich vzácnosť a cena. Obmedzenosť vstupov vzhľadom k potrebám je často dôvodom hľadania alternatívnych spôsobov výroby a potreby zaobchádzania s nimi ako so statkami vzácnymi.

Pre vyjadrenie zložitého vzťahu voľby medzi existujúcimi zdrojmi a možnými výstupmi slúži krivka produkčných možností.

Krivka produkčných (výrobných) možností (graf 1) zjednodušene znázorňuje výber, ktorý môže krajina uskutočniť pri daných zdrojoch a technologických možnostiach. Vždy ide o výber medzi dvomi statkami (výstupmi), ktoré možno dosiahnuť rôznou kombináciou použitia existujúcich zdrojov (vstupov).

Voľba je vždy obmedzená, čo znamená, že pri existujúcich zdrojoch možno zvýšiť výrobu jedného statku (jednej skupiny statkov) len znížením, resp. obmedzením produkcie iného statku (inej skupiny statkov). Každá voľba teda znamená vzdanie sa produkcie a následne aj spotreby jedného

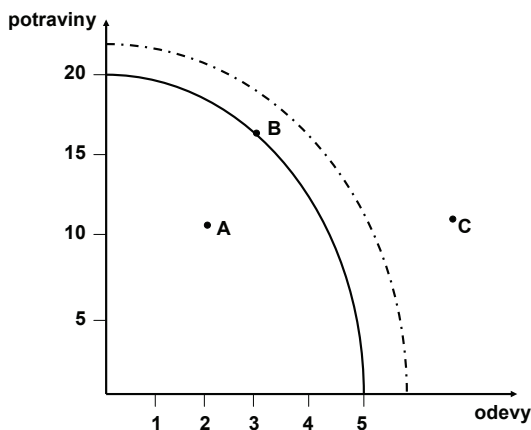
statku s cieľom zvýšenia množstva produkcie iného statku. O **princípe vzdania sa (obetovania)** jedného statku na úkor iného statku „hovorí“ zákon alternatívnych nákladov. Alternatívne náklady predstavujú cenu toho, čoho sme sa vzdali (napríklad zvýšenie produkcie áut možno uskutočniť len na úkor obmedzenia produkcie nábytku).

Pomocou krivky produkčných možností, ktorá znázorňuje maximálne možnú produkciu ekonomiky z daných zdrojov možno pochopiť viaceré **princípy**:

- princíp vzácnosti,
- princíp voľby, výberu,
- princíp optimálnej kombinácie,
- princíp efektívnosti ako vzťah vstupov a výstupov.

O **efektívnej ekonomike** hovoríme vtedy, ak sa nachádza na krivke produkčných možností (bod B na grafe 1), čo znamená, že ekonomika využíva všetky existujúce zdroje. Nevyužitie zdrojov znázorňuje bod A a nedosiahnuteľnú oblasť bod C. O tom, ktorá kombinácia statkov sa bude v ekonomike vyrábať, rozhodujú spotrebiteľia.

Graf 1 Krivka produkčných možností

bod A – nevyužitie zdrojov

bod B – efektívne využitie zdrojov

bod C – nedosiahnuteľná oblasť

Krivka produkčných možností má svoje **praktické využitie** pre porovnanie produkčnej schopnosti viacerých ekonomík alebo pre sledovanie rastu produkčných možností vlastnej ekonomiky. Každá ekonomika sa snaží produkovať nielen na hranici svojich možností, ale produkovať stále viac vzhľadom na rastúce potreby a ich uspokojovanie.

V prípade, ak dochádza k zvyšovaniu množstva disponibilných zdrojov (napríklad zavedením nových technológií, uplatnením progresívnych foriem organizácie výroby a podobne) môže dôjsť aj k zvýšeniu hranice produkčných možností a teda aj k posunu krivky produkčných možností smerom von doprava (na grafe 1 je tento posun znázornený prerušovanou čiarou). **Posun krivky produkčných možností** predstavuje rast ekonomiky a vyššie uspokojovanie potrieb obyvateľstva. V niektorých prípadoch môže však dôjsť aj k zníženiu produkčných možností ekonomiky, čo by znamenalo posun krivky produkčných možností smerom dovnútra dole.

Otázky na diskusiu:

1. Na Vaše štúdium možno aplikovať pôsobenie zákona alternatívnych nákladov.
2. Pokúste sa vyčíslit' cenu Vami obetovaných príležitostí za rok vysokoškolského štúdia.
3. Ktoré faktory ovplyvňujú efektívnosť fungovania ekonomiky?
4. Nájdite dôvody, pre ktoré je centrálna plánovaná ekonomika menej produktívna ako ekonomika zmiešaná.
5. Nakreslite posun krivky produkčných možností, ak sa znížilo množstvo disponibilných zdrojov v ekonomike. Charakterizujte tento posun a jeho dôsledky.

III. CHARAKTERISTIKA TRHU A TRHOVÉHO MECHANIZMU

Cieľom tejto kapitoly je získať základné poznatky o podmienkach vzniku trhu, o vývojových tendenciách trhu, jeho členení a funkciách. Na základe charakteristiky trhu a trhového mechanizmu pochopiť miesto jednotlivých prvkov v trhovom mechanizme, vymedziť ich vzájomný vzťah, definovať a charakterizovať trhové nedokonalosti a zdôvodniť úlohu vlády v ekonomike.

3.1 Podmienky vzniku trhu a členenie trhov

Súčasná moderná ekonomika je založená na rozvinutej deľbe práce, pričom jednotlivé subjekty a ich záujmy sa navzájom stretávajú a vzájomne ovplyvňujú prostredníctvom trhu.

Trh je historická kategória, ktorá vzniká so vznikom tovarovej výroby, rozvojom spoločenskej deľby práce, kedy sa jednotlivé prírodné hospodárstva začínajú postupne špecializovať na rôzne druhy prác a ekonomických činností. Postupne vzniká nadprodukt, ktorý je predmetom vzájomnej výmeny na trhu. Jednotliví výrobcovia sa začínajú ekonomicky osamostatňovať a ich záujmy sa presadzujú aj vznikom súkromného vlastníctva.

Za základné **historické podmienky vzniku trhu** sa považujú:

- rozvoj a prehlbovanie spoločenskej deľby práce, vznik samostatných ekonomických subjektov a súkromného vlastníctva, vznik nadproduktu,
- rozvoj tovarovo-peňažných vzťahov,
- rozvoj hospodárskych vzťahov medzi jednotlivými oblasťami a krajinami.

Trh, ktorý skúma ekonomická teória už dve storočia, možno definovať z viacerých hľadísk. Najčastejšími definíciami trhu sú:

- trh je priestor, kde si ekonomické subjekty vymieňajú svoje výsledky činnosti,
- trh sú mechanizmy využívané pri vzájomnom obchodovaní,
- trh je miesto, kde dochádza k vzájomnej výmene výrobkov a služieb a k určovaniu množstiev a cien.

P. A. Samuelson definuje trh ako „mechanizmus, ktorého prostredníctvom sa kupujúci a predávajúci navzájom ovplyvňujú, aby určili ceny a množstvá tovarov a služieb“ (P. A. Samuelson – W. D. Nordhaus, 2000, s. 27).

Trhy možno členiť z viacerých hľadísk:

- a) **územné hľadisko** – miestny, regionálny, národný, medzinárodný trh, trh ekonomických zoskupení,
- b) **počet statkov** (koľko?) – individuálny, čiastkový, agregátny trh,
- c) **predmet kúpy a predaja** (čo?) – trh spotrebných statkov a služieb, trh výrobných faktorov, finančný trh,
- d) **stupeň organizovanosti** (ako?) – organizovaný, neorganizovaný trh,
- e) **podmienky fungovania elementov trhu** – voľný, viazaný (regulovaný) trh,
- f) **vzťah k zákonodárstvu** – oficiálny (legálny), neoficiálny (nelegálny) trh.

Trh plní **viaceré funkcie**. V zmysle ekonomickej teórie možno hovoriť o týchto základných funkciách trhu:

- informačná,
- stimulačná a
- rozdeľovacia funkcia.

Hlavný význam **pri informačnej funkcii** má cena, ktorá informuje tak výrobcu ako aj spotrebiteľa. **Stimulačná funkcia** spočíva v tom, že trh buď podnecuje k ďalšej produkcii a spotrebe alebo naopak odrádza a demotivuje od zvyšovania produkcie a spotreby. V **rozdeľovacej funkcii** sa odráža najmä rozdeľovanie vstupov medzi rôzne druhy výrob v určitých proporciách, alebo rozdeľovanie výstupov a dôchodkov podľa objektívnych zákonitostí trhu. Najnižšiu mieru efektívnosti dosahuje trh v rozdeľovacej funkcii.

3.2 Trhový mechanizmus a jeho prvky

Trhový mechanizmus je súhrn vzťahov a procesov pri realizácii tovarov, ktoré vedú ku koordinácii relatívne nezávislých rozhodnutí na strane ponuky a dopytu. Niekedy je trhový mechanizmus považovaný za formu organizácie ekonomiky, v ktorej spotrebiteľia a výrobcovia vstupujú do vzájomných vzťahov na trhu, aby vyriešili tri základné otázky.

Trhový mechanizmus má svoje prvky (elementy), bez ktorých by nemohol fungovať.

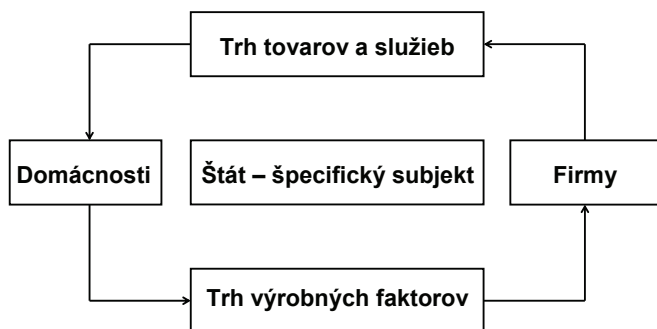
Základné prvky trhového mechanizmu sú:

- trhové **subjekty** (jednotlivci, domácnosti, podniky, štát),
- trhová **konkurencia** (dokonalá, nedokonalá, cenová, necenová),
- **dopyt** (po výrobných faktoroch, po statkoch),
- **ponuka** (výrobných faktorov, statkov a služieb),

- **cena** (výrobných faktorov, statkov a služieb).

Čím je lepšia koordinácia jednotlivých prvkov trhového mechanizmu, tým lepšie mechanizmus funguje. Zlyhanie ktoréhokoľvek prvku môže znamenať zlyhanie celého trhového mechanizmu.

Schéma 2 Zjednodušený trhový kolobeh

3.3 Nedokonalosti trhového mechanizmu

Trh od svojho vzniku prešiel viacerými vývojovými štádiami. Zmenil svoju formu, silu, ale aj dynamiku rozvoja. Súčasný trh sa zásadne líši od trhu spred niekoľkých desaťročí a storočí. Objavujú sa nové formy obchodovania, nové formy platieb, ale aj nové produkty a služby. Urýchľuje sa výmena, ktorá vyžaduje nové podoby vzťahov medzi kupujúcimi a predávajúcimi.

Trh býva považovaný za geniálny vynález ľudstva, pretože napomohol rastu životnej úrovne a vyššiemu uspokojovaniu potrieb. Súčasne však trh zlyháva a má svoje nedokonalosti. Zlyhaniami trhu sa dlhodobo zaoberá ekonomická teória a hľadá riešenia ich možnej korekcie či nápravy.

Za najvážnejšie oblasti, v ktorých **trh zlyháva** považujeme:

- nedokonalú konkurenciu,
- externalitu,
- verejné statky,
- rozdeľovanie dôchodkov.

Nedokonalá konkurencia obmedzuje slobodu rozhodovania výrobcov aj spotrebiteľov, vnáša nerovnaké podmienky na trh v zmysle ovplyvňovania cien a určovania ďalších podmienok výmeny.

Externality sú vedľajšie efekty z ekonomickej činnosti, ktoré spravidla neprechádzajú trhom. Vystupujú v podobe výhod (prospechu) alebo nevýhod (nákladov, ujmy) pre tretie osoby, ktoré sa danej výmeny nezúčastňujú. Typickým príkladom pozitívnej externality je očkovanie a naopak príkladom negatívnej externality hluk, prašnosť a poškodzovanie životného prostredia. Za externality, ktoré vznikajú buď v pozitívnom alebo negatívnom zmysle spravidla ich užívatelia priamo neplatia. Trh predovšetkým spôsobuje vznik negatívnych externalít, ktoré je nevyhnutné riešiť.

Verejné statky sú statky poskytované verejným sektorom a patria medzi tie, ktoré slúžia všetkým a nikoho z ich spotreby nemožno vylúčiť. Príkladom verejného statku je verejné osvetlenie. Nakoľko je poskytovanie verejných statkov nákladné a spravidla nevýnosné, trh nemá záujem na ich zabezpečovaní.

Rozdeľovanie dôchodkov sa v dôsledku pôsobenia trhu uskutočňuje podľa princípu – „kto vlastní výrobný faktor, poberá zaň i príslušný dôchodok“. V každej spoločnosti je však vždy istá skupina ľudí, ktorí z rôznych dôvodov nevlastnia žiaden výrobný faktor, nemôžu pracovať alebo podnikáť, v dôsledku čoho im neplynie žiaden dôchodok. Trh, ktorý rozdeľuje dôchodky podľa nekompromisného princípu „kto vlastní, ten má“, nerieši nerovnosti v dôchodkoch ani sociálne dôsledky, ktoré z týchto nerovností plynú.

Všetky vyššie uvedené zlyhania trhu zdôvodňujú **účasť štátu** v ekonomických procesoch a jeho aktívnu úlohu v zmierňovaní dôsledkov zlyhania trhu. Štát k tomu používa rôzne druhy nástrojov a politík, napríklad protimonopolnú politiku, dôchodkovú politiku, politiku verejných financií, či politiku a nástroje na ochranu životného prostredia.

Otázky na diskusiu:

1. Pomocou schémy 2 popíšte slovne zjednodušený trhový kolobeh a vysvetlite vzťahy medzi jednotlivými ekonomickými subjektami a trhmi (trhom tovarov a služieb a trhom výrobných faktorov).
2. Bližšie charakterizujte jednotlivé trhy, uveďte ich príklady a vzájomne porovnajte.

3. Diskutujte o trhových nedokonalostiach a pomocou doplňujúcej literatúry, prípadne časopisov a novín nájdite konkrétne príklady zlyhania trhu.
4. Akými konkrétnymi nástrojmi a opatreniami rieši nedokonalosti trhu štát (aplikujte na príklade SR)?

IV. PONUKA, DOPYT A ROVNOVÁŽNA CENA

Najdôležitejšie prvky trhu sú dopyt, ponuka, cena a konkurencia. Analýza týchto prvkov má pomôcť pochopiť zložité vzťahy v trhovej ekonomike medzi kupujúcimi a predávajúcimi, procesy formovania ceny ako aj faktory, ktoré výraznou mierou ovplyvňujú správanie a rozhodovanie jednotlivých ekonomických subjektov. Pri skúmaní ponuky a dopytu budeme venovať hlavnú pozornosť pochopeniu zákona ponuky a dopytu, trhovej rovnováhy a možnostiam jej nastoľovania. Nakoľko ide o abecedu ekonómie, odporúčame tejto časti venovať zvýšenú pozornosť a ponechať si dostatok času na jej štúdium.

4.1 Ponuka, jej faktory. Krivka ponuky a zákon ponuky

Ponuka predstavuje záujmy výrobcu na trhu statkov a služieb. **Ponukou** rozumieme rozhodnutie výrobcu o množstve produkcie, ktoré je ochotný a schopný predat' za danú cenu. Ponuka vyjadruje funkčný vzťah medzi množstvom a cenou produkcie.

Na výrobcu sa budeme dívať ako na ekonomický subjekt, ktorý samostatne rozhoduje o tom, koľko vyrobiť a predat' a ako vyrobiť a predat'. Výrobca je racionálny, teda sleduje maximalizáciu svojho zisku (úžitku) pri minimálnych nákladoch.

Ponuku v podstate rozlišujeme:

- **individuálnu** (jeden výrobca, ktorý ponúka jeden statok)
- **čiastkovú** (súhrn vyrábaných a ponúkaných statkov na jednom čiastkovom trhu, napríklad ponuka áut rôznymi výrobcami)
- **agregátnu** (súhrn všetkých rôznorodých statkov, ktoré sú ponúkané všetkými výrobcami).

Na ponuku vplýva celý rad faktorov. Faktory ponuky sú činitele, ktoré spôsobujú rast alebo pokles ponuky. Medzi najdôležitejšie **faktory ponuky** patria:

- cena daného statku (P_x),
- náklady výroby (C),
- ceny alternatívnych statkov (P_y),
- zmeny vo výrobných podmienkach (B),
- organizácia trhu (O).

Pomocou faktorov ponuky možno odvodiť funkciu ponuky, ktorá vyjadruje ponúkané množstvo statkov v závislosti od jednotlivých faktorov.

Funkcia ponuky má tvar:

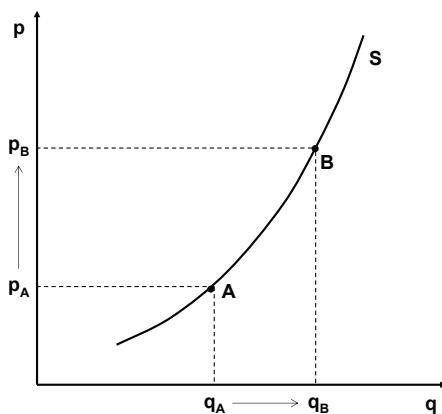
$$S_x = f(P_x, C, P_y, B, O).$$

Z funkcie ponuky odvodzujeme krivku ponuky. Krivka ponuky znázorňuje rozhodovanie výrobcu, teda závislosť ponúkaného množstva statku od jeho ceny.

Krivka ponuky má rastúci tvar, pretože rast ceny p (ceteris paribus) vyvoláva rast ponúkaného množstva daného statku q .

Graf 2 znázorňuje rastúcu krivku ponuky – S a súčasne pohyb po krivke ponuky (z bodu A do bodu B), ktorý je spôsobený zmenou ceny vyrábaného statku. Ak vzrastie cena z p_A na p_B , za inak nezmenených podmienok (ceteris paribus) vzrastie i ponúkané množstvo z q_A na q_B .

Graf 2 Krivka ponuky a pohyb po krivke ponuky

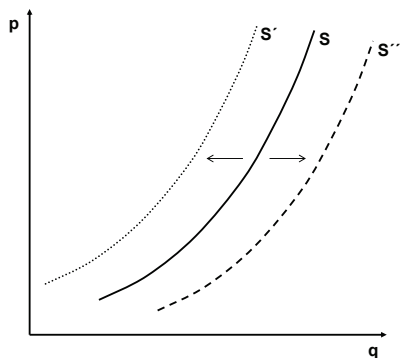

Funkčný vzťah medzi cenou (p – price), ktorá vyvoláva zmenu v ponúkanom množstve (q – quantity) vyjadruje zákon rastúcej ponuky.

Zákon ponuky „hovorí“, že ak cena vyrábaného a ponúkaného statku rastie, rastie i jeho množstvo a naopak. Rast cien motivuje výrobcu zvyšovať produkciu, priťahuje ďalších výrobcov na daný trh, pretože očakávajú vyššie príjmy z realizácie produkcie a následne vyšší zisk.

Od pohybu po krivke ponuky treba rozlíšiť **posun celej krivky ponuky (vľavo alebo vpravo)**. K posunu celej krivky ponuky dochádza pod vplyvom ďalších (ostatných) faktorov okrem ceny daného statku. Znamená to, že ak napríklad vzrastú náklady na výrobu, výrobca (*ceteris paribus*) bude vyrábať menšie množstvo hoci sa cena jeho statku nemení. Krivka jeho ponuky sa posunie smerom doľava (S'). V prípade, ak dôjde k zvýšeniu počtu výrobcov na danom trhu, možno uvažovať tiež o posune krivky ponuky smerom doľava (S'), pretože nami uvažovaný výrobca obmedzí svoju ponuku pod vplyvom vstupu ďalších konkurujúcich výrobcov. Posun krivky ponuky z S na S'' môže nastať napríklad pri získaní dodatočných zdrojov alebo pri zavedení nových technológií.

Graf 3 Posun krivky ponuky

Na ponuku a konkrétny tvar krivky ponuky vplyva najmä čas. Faktor času je pre výrobcu dôležitý najmä s ohľadom na jeho schopnosť meniť niektoré vstupy. Vo veľmi krátkom období (dni, týždne) spravidla výrobca môže zvýšiť (znížiť) len variabilné vstupy – počet zamestnancov, materiál, suroviny, energiu a pod., zatiaľ čo množstvo fixných vstupov – budovy, zariadenia, výrobné plochy a podobne zmeniť nemôže. Potrebuje k tomu dlhší čas (mesiace, roky), pretože takáto zmena vyžaduje dostatočnú prípravu, získanie ďalších zdrojov, ale aj zmeny v organizácii práce a výroby a v ďalších súvisiacich činnostiach.

4.2 Dopyt a jeho faktory. Krivka dopytu a zákon dopytu

Dopyt na trhu statkov a služieb predstavujú spotrebitelia. Pod **dopytom rozumieme rozhodnutie spotrebiteľa o množstve statku, ktorý je ochotný a schopný kúpiť v závislosti od jeho ceny**. Dopyt vyjadruje funkčný vzťah medzi dvoma premennými, medzi cenou a množstvom. Spotrebiteľa vnímame ako samostatný ekonomický subjekt, ktorý je racionálny a má možnosť výberu. Sleduje svoj cieľ – maximalizáciu užitočnosti pri minimálnych výdavkoch.

Dopyt podobne ako ponuku rozlišujeme:

- **individuálny** (jeden spotrebiteľ a jeden statok),
- **čiastkový** (súhrn spotrebiteľov a ich dopyt po jednom statku),
- **agregátny** (súhrn spotrebiteľov, ktorí požadujú všetky statky na trhu).

Na dopyt a jeho veľkosť vplyvajú **faktory**:

- cena daného statku (P_x),
- príjem spotrebiteľa (I),
- počet spotrebiteľov, domácností (X),
- ceny ostatných statkov – substitútov a komplementov (P_y),
- subjektívne preferencie (T),
- ostatné faktory (F).

Zmena každého faktora môže rôzne ovplyvniť dopyt a jeho veľkosť. Napríklad zvýšenie príjmu spotrebiteľa (*ceteris paribus*) bude viesť k rastu dopytu a spotreby daného statku. Predpoklad „*ceteris paribus*“ znamená, že sa mení len príjem spotrebiteľa, zatiaľ čo všetky ostatné faktory ostávajú nemenné, konštantné. Takýto predpoklad je možný len v teoretickej rovine, nakoľko v reálnej praxi a najmä v dlhšom časovom období dochádza k súčasnej zmene a vplyvu viacerých faktorov na požadované množstvo.

Pomocou faktorov dopytu možno zapísať **funkciu dopytu**, ktorá vyjadruje funkčnú závislosť požadovaného množstva statku (D_x) od jednotlivých faktorov:

$$D_x = f(P_x, I, X, P_y, T, F).$$

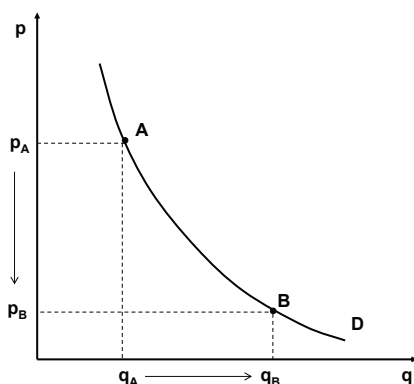
Krivka dopytu je grafickým znázornením funkcie dopytu. Vyjadruje vzťah medzi dvoma premennými – medzi cenou (p) ako nezávisle premennou a množstvom (q) ako závisle premennou veličinou.

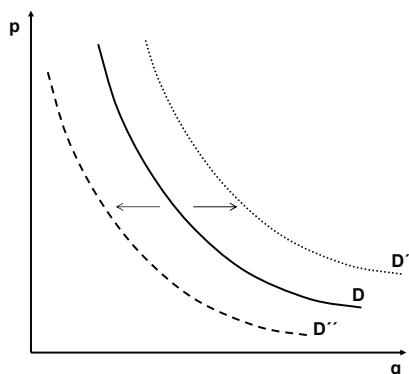
Krivka dopytu je spojením rôznych bodov (rôznych kombinácií množstiev a cien) a ukazuje, za akú cenu je spotrebiteľ ochotný kúpiť určité množstvo daného statku (x).

Krivka dopytu je klesajúca (graf 4), čo vyjadruje **zákon klesajúceho dopytu**. Zákon klesajúceho dopytu je vyjadrením objektívnej skutočnosti, že ak cena rastie, požadované množstvo klesá a naopak. Uvedená skutočnosť platí len za podmienky *ceteris paribus*, teda ak sa nemenia ostatné faktory. Z pôsobenia zákona dopytu existuje celý rad výnimiek, ktoré odrážajú rôzne preferencie spotrebiteľov alebo ich návyky (napríklad efekt snobizmu).

Na grafe 4 je znázornený pohyb po krivke dopytu. K pohybu po krivke dopytu (nahor, nadol) z bodu A do bodu B dochádza pod vplyvom zmeny ceny daného statku. Zmena ceny z p_A na p_B vyvolá (*ceteris paribus*) zmenu požadovaného množstva z q_A na q_B . Pokles ceny vyvolá rast spotrebovaného množstva a naopak.

Graf 4 Krivka dopytu a pohyb po krivke dopytu

Graf 5 Posun krivky dopytu

Od pohybu po krivke dopytu treba rozlíšiť **posun celej krivky dopytu** smerom von doprava alebo smerom dnu doľava (graf 5). K posunu celej krivky dopytu dochádza pod vplyvom zmien ostatných faktorov okrem zmeny ceny daného statku. K posunu krivky dopytu z D na D' môže dôjsť napríklad v dôsledku vzrastu príjmu spotrebiteľa, zatiaľ čo napríklad k posunu krivky dopytu smerom dovnútra z D na D'' môže dôjsť v dôsledku poklesu príjmu spotrebiteľa.

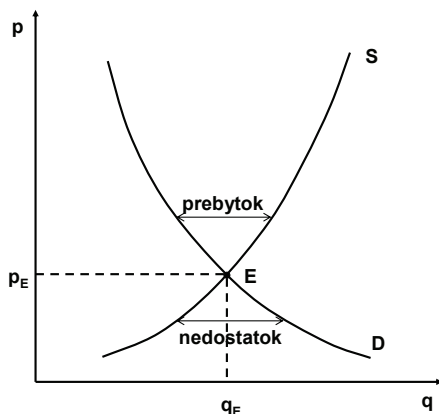
V analýze dopytu zohrávajú dôležitú úlohu preferencie spotrebiteľa, jeho návyky, ale aj faktor času. Veľmi dôležitými sú tiež vzťahy substitučných a komplementárnych statkov, ceny ktorých vyvolávajú zmeny v správaní sa spotrebiteľa. Tieto závislosti sú predmetom hlbšej a náročnejšej analýzy a predstavujú dôležitý mikroekonomický základ pre rozhodovanie sa nielen spotrebiteľa, ale aj výrobcu o tom, aký statok a za akú cenu ponúkať.

4.3 Trhová rovnováha

O rovnováhe na trhu určitého statku hovoríme vtedy, ak sa dopyt stretáva s ponukou. Trhová rovnováha nastáva vtedy, keď **množstvo a cena na trhu vyhovuje aj predávajúcemu aj kupujúcemu**. Znamená to, že na trhu je ponúkaných toľko statkov, koľko je ochotný a schopný kúpiť spotrebiteľ a súčasne je na trhu taká cena statku, pri ktorej je ochota vyrábať a spotrebúvať dané množstvo.

Trhovú rovnováhu možno znázorniť graficky pomocou kriviek ponuky a dopytu (graf 6).

Graf 6 Trhová rovnováha

Bod trhovej rovnováhy – E (equilibrium) je bod, v ktorom sa pretína krivka ponuky a dopytu. Tento bod je bodom rovnovážnej ceny a rovnovážneho množstva, ktoré zistíme spustením kolmice na os q a os p z rovnovážneho bodu E .

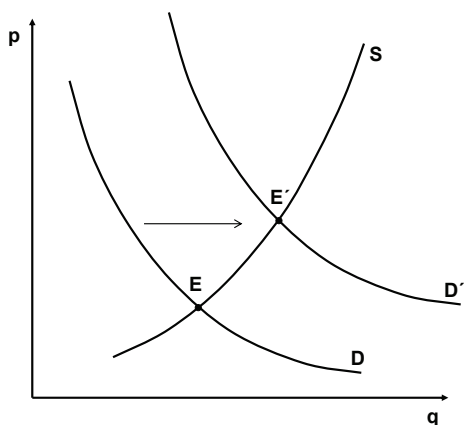
Rovnováha na trhu je vzácny, ideálny stav, ku ktorému sa jednotlivci (spotrebiteľ a výrobca), ale aj celá ekonomika sústavne snaží priblížiť.

Reálnymi prejavmi situácie na trhu statkov a služieb sú prebytok a nedostatok tovarov. **Prebytok na trhu** vzniká vtedy, ak je ponuka väčšia ako dopyt. Znamená to, že výrobcovia vyrobili väčšie množstvo a za vyššiu cenu, ako sú ochotní spotrebiteľia kúpiť. Opakom prebytku je **nedostatok**, ktorý znamená, že dopyt je vyšší ako ponuka. Takáto situácia môže nastať vtedy, ak je cena na trhu nižšia ako rovnovážna. Cena síce stimuluje spotrebiteľov k vyššiemu dopytu, odrádza však výrobcov od zvyšovania ponuky.

Prebytok na trhu statkov označujeme tiež ako „trh spotrebiteľa, kupujúceho“, ktorý vyvoláva tlak na pokles ceny. Nedostatok na trhu naopak označujeme ako „trh výrobcu“, ktorý tlačí na rast ceny a následne na rast ponuky s cieľom dosiahnutia rovnovážneho stavu.

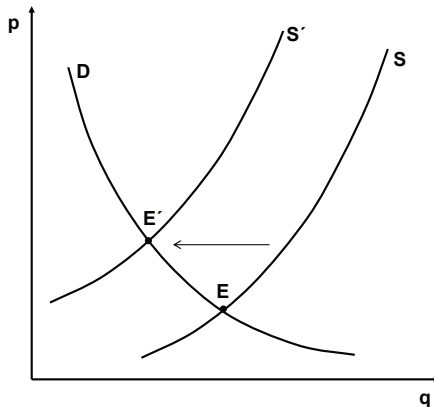
Ku **zmene v rovnováhe na trhu statkov a služieb** môže dôjsť z rôznych príčin. Príčinou môže byť dopyt a jeho rast (graf 7) alebo tiež ponuka a jej pokles (graf 8). Ako vidieť na obidvoch grafoch pod vplyvom zmeny dopytu alebo ponuky vzniká nový rovnovážny bod (E'), ktorý znamená novú úroveň ceny aj množstva.

Graf 7 Vplyv rastu dopytu na rovnováhu

K rastu dopytu môže dôjsť v dôsledku zvýšenia dôchodku spotrebiteľa, alebo zmeny v jeho preferenciách. Tieto skutočnosti vyvolávajú posun krivky dopytu smerom doprava, čo pri nemennosti ponuky znamená rast spotrebovaného množstva, ale aj rast ceny.

Ku zníženiu ponuky, ktorá je znázornená na grafe 8 môže dôjsť pod vplyvom rastu nákladov výrobcu, alebo zvýšenia daňového zaťaženia, čo spôsobí pokles objemu vyrábanej produkcie a rast ceny produkcie.

Graf 8 Vplyv zníženia ponuky na rovnováhu**Otázky na diskusiu:**

1. Analyzujte vplyv každého jednotlivého faktora na ponuku a na dopyt, graficky znázornite a slovne uveďte, k akým zmenám dochádza na trhu statkov.
2. Pokúste sa identifikovať hlavné faktory, ktoré ovplyvňujú dopyt spotrebiteľov po statkoch každodennej spotreby na Slovensku.
3. Nájdite niekoľko spôsobov riešenia prebytku a nedostatku na trhu Vami zvoleného statku alebo služby.
4. Diskutujte o situácii, ktorá nastala vstupom obchodných sietí (hypermarketov, supermarketov atď.) na slovenský trh. Uveďte pozitívne a negatívne dôsledky.

V. DOPYT, UŽITOČNOSŤ A SPOTREBITEĽ

Analýza dopytu tvorí východisko pre lepšie poznanie správania spotrebiteľa. Cieľom kapitoly je spoznať význam užitočnosti v rozhodovaní spotrebiteľa, vedieť zdôvodniť rôzne prejavy spotrebiteľského správania a najmä získať zručnosti v používaní pojmov a nástrojov marginálnej teórie užitočnosti.

Vzhľadom na to, že teória spotrebiteľského správania tvorí rozsiahlu súčasť mikroekonomickej, ktorá vyžaduje zdatnosť v používaní matematického aparátu, čo nedovoľujú základy ekonomiky, budeme viaceré javy a súvislosti zjednodušovať a verbálne interpretovať tak, aby sa neznížila ich vypovedacia schopnosť a zrozumiteľnosť.

5.1 Spotrebiteľ a jeho správanie

Za spotrebiteľa pokladáme jednotlivca alebo domácnosť. Správanie spotrebiteľa predstavuje základ dopytu, pričom spotrebiteľa vnímame ako nezávislého jednotlivca, informovaného o situácii na trhu, ktorý sa usiluje čo možno najracionálnejším spôsobom dosiahnuť maximálnu užitočnosť zo spotreby daných statkov. Spotrebiteľ má svoje subjektívne predstavy o užitočnosti, má vlastné preferencie a určitý vzťah k celej škále potrieb, ktoré sa snaží uspokojiť.

V spotrebiteľskom správaní zohráva významnú úlohu kategória užitočnosti. V zmysle neoklasickej teórie hodnota statkov závisí od dôležitosti potreby a od subjektívnej užitočnosti statkov, ktorá je daná vzácnosťou.

Užitočnosť predstavuje mieru uspokojenia potrieb alebo subjektívny pocit uspokojenia zo spotreby statkov. Rozlišujeme celkovú a hraničnú (marginálnu) užitočnosť.

Celková užitočnosť (TU) predstavuje celkové uspokojenie potrieb až po bod nasýtenia. **Marginálna (hraničná) užitočnosť (MU)** vyjadruje skutočnosť, o koľko sa zmení celková užitočnosť, ak sa zmení množstvo spotrebúvaného statku o jednu dodatočnú jednotku.

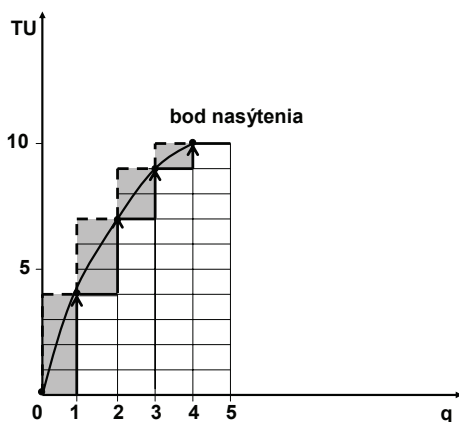
Vzťah medzi celkovou a hraničnou užitočnosťou možno vyjadriť nasledovne:

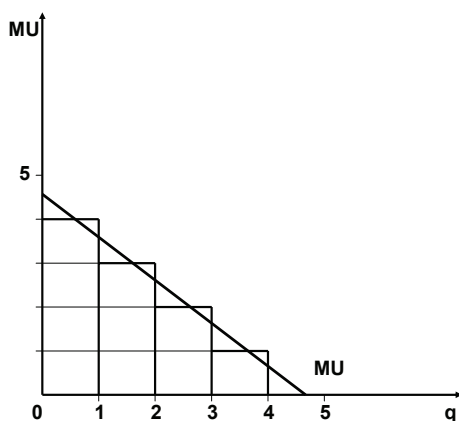
$$MU = \frac{\Delta TU}{\Delta q} \quad \text{ak } \Delta q = 1, \text{ potom } MU = \Delta TU,$$

kde ΔTU predstavuje zmenu celkovej užitočnosti, ku ktorej došlo pod vplyvom zmeny spotrebovaného množstva (Δq) daného statku.

Celková užitočnosť s rastom množstva spotrebúvaného statku síce rastie, ale jej prírastky, t.j. marginálna užitočnosť sú stále menšie. Platí, že kým je celková užitočnosť rastúca, hraničná užitočnosť je kladná. Pretože celková užitočnosť rastie v klesajúcej miere, hraničná užitočnosť je klesajúca, čo vyjadrujú krivky celkovej a hraničnej užitočnosti na grafoch 9 a 10.

Graf 9 Krivka celkovej užitočnosti

Graf 10 Krivka hraničnej užitočnosti

Objektívnu zákonitosť, že s rastom spotrebúvaného množstva statku jeho dodatočná (hraničná) užitočnosť klesá, vyjadruje zákon klesajúcej hraničnej užitočnosti.

Zákon klesajúcej hraničnej užitočnosti „hovorí“, že hraničná užitočnosť s rastom spotrebúvaného množstva statku má tendenciu klesať. Ako z každého zákona, tak aj zo zákona klesajúcej hraničnej užitočnosti existujú výnimky. Zákon klesajúcej hraničnej užitočnosti sa napríklad nepresadzuje v prípade filatelistov, numizmatikov, ale aj drogovu závislých jednotlivcov, kedy s rastom spotrebúvaného množstva príslušného statku ich subjektívna užitočnosť rastie.

V spotrebiteľskom správaní odhaľujeme viaceré zvláštnosti, ktoré sú odchýlkami od pôsobenia zákona hraničnej užitočnosti a teda aj zákona klesajúceho dopytu. Týmito odchýlkami sú napríklad **efekt kvality**, **špekulačný efekt**, **efekt snobizmu** a **Giffenov efekt**. Špekulačný efekt vyjadruje skutočnosť, kedy sa v očakávaní rastu ceny spotrebiteľ zásobuje daným statkom, v dôsledku čoho rastie jeho dopyt, hoci cena daného statku sa reálne nezmenila. Efekt kvality sa prejavuje u niektorých spotrebiteľov tak, že pokles ceny vnímajú ako pokles kvality statku, v dôsledku čoho klesá ich dopyt. Obdobný prejav nachádzame v prípade efektu snobizmu, kedy pokles ceny daného statku vyvolá aj pokles dopytu. Giffenov efekt sa

spája s tzv. inferiárnymi (podradnými) statkami, ktoré spravidla kupujú chudobní. Rast ceny inferiárných statkov môže spôsobiť pokles dopytu hodnotnejších statkov.

5.2 Maximalizácia užitočnosti a rovnováha spotrebiteľa

V analýze spotrebiteľského správania rozlišujeme dva základné prístupy: kardinalistický a ordinalistický. Obidva prístupy hľadajú odpoveď na otázku, kedy, za akých podmienok jednotlivý spotrebiteľ maximalizuje svoju užitočnosť a je v rovnováhe. Rovnováhou spotrebiteľa budeme rozumieť stav, kedy spotrebiteľ maximalizuje svoju užitočnosť a dosahuje také uspokojenie zo spotreby všetkých statkov, že nemusí meniť svoje rozhodnutia.

Kardinalistický prístup vychádza z predpokladu, že užitočnosť je merateľná, že sa ju dá vyjadriť v absolútnych veličinách, číselných merných jednotkách, napríklad v utiloch. Opiera sa pritom o dva **Gossenove zákony** (H. H. Gossen – 1854). Podľa prvého Gossenovho zákona – „s postupným uspokojovaním určitej potreby, intenzita užitočnosti daného statku klesá“. Na základe tohto zákona bol sformulovaný zákon klesajúcej hraničnej užitočnosti, o ktorom sme hovorili vyššie.

Druhý Gossenov zákon „hovorí“, že **spotrebiteľ maximalizuje svoju užitočnosť vtedy, keď rozdeľuje svoj dôchodok medzi rôzne statky tak, že dosiahne rovnaké uspokojenie z poslednej peňažnej jednotky, vynaloženej na každý statok.**

Znamená to, že určitý statok bude spotrebiteľ nakupovať dovtedy, kým sa jeho hraničná užitočnosť pripadajúca na jednu peňažnú jednotku nevyrovná s hraničnou užitočnosťou iných statkov. Ak sa napríklad hraničné užitočnosti na jednu korunu zo spotreby chleba, topánok, bývania rovnajú, spotrebiteľ má pri svojom danom dôchodku maximálny pocit uspokojenia. Uvedenú skutočnosť možno formálne zapísať takto:

a) pre jeden statok: $MU_x = p_x$, hraničná užitočnosť statku x sa rovná cene statku x

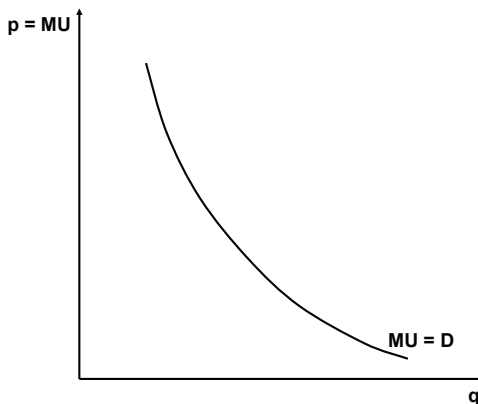
b) pre všetky statky: $\frac{MU_x}{p_x} = \frac{MU_y}{p_y} = \frac{MU_z}{p_z} = MU_{\max}$,

kde sa hraničné užitočnosti a ceny statkov navzájom rovnajú a vyrovnávajú sa s poslednou peňažnou jednotkou, vynaloženou na najmenej dôležitý (posledný) statok.

Uvedené vzťahy zjednodušene vyjadrujú podmienku rovnováhy spotrebiteľa podľa kardinalistického prístupu. Takáto rovnosť vyplýva z toho, že racionálny spotrebiteľ bude pri danom dôchodku kupovať ten statok, ktorý mu na jednu peňažnú jednotku prinesie vyššiu hraničnú užitočnosť až do momentu, kým sa hraničné úžitky z jednotlivých statkov nevyrovnajú.

Praktickým záverom z kardinalistickej verzie užitočnosti a spotrebiteľského správania je, že **individuálnu krivku dopytu po určitom statku možno odvodiť z krivky hraničnej užitočnosti** (graf 11), ktorá je klesajúca. Platí, že čím viac daného statku spotrebúvam, tým viac klesá jeho hraničná užitočnosť. Individuálna krivka dopytu klesá, lebo klesá hraničná užitočnosť daného statku.

Graf 11 Krivka klesajúcej hraničnej užitočnosti – krivka dopytu

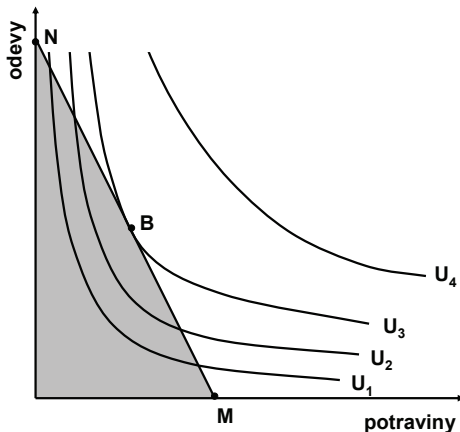
Ordinalistický prístup k správaniu spotrebiteľa sa líši od kardinalistického tým, že vychádza z predpokladu o nemerateľnosti užitočnosti statku. Naopak usudzuje, že spotrebiteľ pozná poradie dôležitosti, významnosti jednotlivých statkov. Vie teda určiť, ktoré statky

preferuje a ktoré sú mu ľahostajné (indiferentné), lebo mu poskytujú rovnako veľkú celkovú užitočnosť.

Pre znázornenie zložitých vzťahov medzi množstvami spotrebúvaných statkov, ich užitočnosťou a cenou používajú ordinalisti **indiferenčné krivky (krivky ľahostajnosti)**, ktorých sústavu tvorí indiferenčná mapa. Vzhľadom k tomu, že indiferenčná analýza vyžaduje väčší rozsah poznatkov, budeme ju vnímať len ako užitočný nástroj pre vyjadrenie rovnováhy spotrebiteľa.

Pomocou indiferenčných kriviek a dôchodkovej priamky možno nájsť taký bod rovnováhy spotrebiteľa (graf 12 – bod B ako bod dotyku dôchodkovej priamky NM a jednej z indiferenčných kriviek – U_3), kedy spotrebiteľ dosahuje maximálnu užitočnosť pri daných cenách a danom dôchodku. Rovnováhu spotrebiteľa možno teda vyjadriť ako stav, kedy spotrebiteľ zvolil takú kombináciu statkov vzhľadom k ich užitočnosti a cenám, ktorá mu pri danom dôchodku prináša maximálny pocit spokojnosti alebo maximálnu celkovú užitočnosť.

Graf 12 Rovnováha spotrebiteľa

Prístupy k správaniu spotrebiteľa sa stále viac zdokonaľujú a rozvíjajú. Uvedený trend svedčí o tom, že centrom pozornosti sú stále viac individuálne potreby a preferencie spotrebiteľa, jeho nároky, predstavy

a požiadavky, ktoré musí brať do úvahy výrobca, ak chce byť úspešný na trhu. Dynamika rastu potrieb vyžaduje využívať stále zložitejšie spôsoby analýzy správania spotrebiteľa, vrátane psychológie, sociológie, marketingu a ďalších vedných disciplín.

Otázky na diskusiu:

1. Diskutujte o tom, aký je rozdiel medzi potrebou, spotrebou a dopytom.
2. Sledujte vlastné spotrebiteľské správanie a hľadajte dôvody, ktoré spôsobili Vašu neracionalitu v rozhodovaní. Kúpili ste už neužitočné statky?
3. Nájdite aspoň tri statky, pri spotrebe ktorých neplatí prvý Gossenov zákon.
4. Analyzujte, ako sa budú meniť Vaše rozhodnutia pri zmene ceny substitučného statku (napríklad káva – čaj, džús – cola).

VI. POSTAVENIE PODNIKU V TRHOVEJ EKONOMIKE

Druhou stránkou trhu je ponuka, ktorú predstavujú výrobcovia (podniky) a ich ekonomické záujmy. Pochopiť základy fungovania podniku a vedieť odlíšiť jednotlivé typy podnikov sú hlavné ciele danej kapitoly. Bez znalosti charakteristických črt podniku a jeho cieľov nemožno pochopiť vnútorné súvislosti economickej činnosti podnikov, ale ani okolie, v ktorom podniky pôsobia. Podnik je dôležitý článok každej ekonomiky, v ktorom sa uskutočňuje spojenie vecných a osobných činiteľov výroby. Tie sa transformujú na výstupy, ktoré slúžia na uspokojovanie potrieb.

6.1 Charakteristika podniku a jeho funkcie

Podnik je hospodárskou jednotkou, v ktorej sa uskutočňuje proces výroby alebo proces poskytovania služieb. Podnik v trhovej ekonomike má **svoju ekonomickú samostatnosť a právnu subjektivitu**. Znamená to, že samostatne rozhoduje o tom, čo a ako bude vyrábať a pre koho bude vyrábať. K tomu získava zdroje (vstupy) a volí optimálnu kombináciu ich využitia. Podnik má nielen právo uskutočňovať určité činnosti, ale nesie za ne aj zodpovednosť.

Prevažná väčšina podnikov funguje na princípe ziskovosti, čo znamená, že ich hlavným cieľom je vyrábať statky alebo poskytovať služby tak, aby príjmy z ich realizácie prevyšovali náklady. Dosahovanie zisku však stále častejšie býva v súčasných podmienkach dopĺňané alebo aj nahradzované inými cieľmi – maximalizáciou obratu, dlhodobou stabilitou na trhu, prestížou, vernosťou zákazníkov. Často sa v tejto súvislosti hovorí o tzv. alternatívnych cieľoch podniku.

Dôvodmi **existencie podniku** sú najmä:

- dosahovanie úspor z rozsahu produkcie,
- získavanie zdrojov,
- organizácia výroby, riadenie a rozhodovanie manažérmi.

Hlavným zmyslom existencie podniku je však uskutočňovanie výroby alebo poskytovanie služieb, ktoré slúžia na uspokojovanie potrieb.

Postavenie podniku v trhovej ekonomike sa zásadne líši od postavenia podniku v centrálne plánovanej ekonomike. Zatiaľ čo v trhovej ekonomike má podnik svoju ekonomickú samostatnosť a právnu subjektivitu, v ekonomike direktívnej je podnik riadený z centra, má minimálnu samostatnosť v rozhodovaní o tom, čo a ako bude vyrábať. Prevažujúca štátna forma vlastníctva v centrálnych hospodárstvach

nemotivovala podniky k efektívnej činnosti a k racionálnemu využívaniu zdrojov. Nízka miera zainteresovanosti na vlastných výsledkoch viedla k formálnemu plneniu plánovaných úloh bez rešpektovania potrieb trhu a požiadaviek konkrétnych spotrebiteľov. Transformáciou centrálne plánovanej ekonomiky na ekonomiku trhov sa podstatne menia aj podmienky pre pôsobenie podnikov – zvyšuje sa ich samostatnosť a iniciatíva, vstupujú do otvoreného konkurenčného boja, rozhodujú na vlastné riziko o tom, čo a ako budú vyrábať. Zainteresovanosť na zisku a výsledkoch hospodárenia motivuje podniky k vyššej produkcii, ktorá musí spĺňať náročné kritériá trhu a spotrebiteľov. I napriek uvedeným skutočnostiam, mnohé podniky bývalých centrálne plánovaných ekonomík zápasia s problémami finančnej zadĺženosti, nepredajnosti vlastnej produkcie, nízkej kapitálovej vybavenosti a podpriemernej produktivity práce. Ich konkurencieschopnosť je zatiaľ nízka, čo ohrozuje existenciu nielen samotného podniku, ale aj jeho zamestnancov.

Každý podnik plní celý rad funkcií, ktoré sa líšia charakterom výrobnéj či obslužnej činnosti, sférou pôsobenia ale aj samotnou veľkosťou podniku. Možno však hovoriť o všeobecne platných funkciách, ktoré by mal plniť akýkoľvek podnik bez ohľadu na miesto a rozsah jeho pôsobenia.

Základné funkcie podniku sú znázornené na schéme 3.

Schéma 3 Funkcie podniku

Funkcie podniku

Najdôležitejšou a najobsažnejšou funkciou je funkcia **podnikateľská**. Je súhrnom všetkých aktivít a procesov, cez ktoré sa naplňa základný cieľ podniku – maximalizácia zisku. **Výrobná funkcia** spočíva v produkcii statkov a služieb, ktoré predstavujú finálne statky. Najdôležitejším prvkom tejto funkcie je tvorba pridanej hodnoty podnikom, podľa ktorej sa posudzuje dlhodobá konkurenčná schopnosť podniku. Tvorba statkov nie je možná bez aplikácie výsledkov vedy a techniky vo výrobnom procese. Preto je zvýraznená **vedecko-technická funkcia** podniku, ktorej napĺňanie svedčí o prestíži podniku a jeho inovačnej schopnosti. **Ekonomická funkcia** sa spája s určovaním, kalkuláciou ceny a ďalších ekonomických parametrov. Podnik skôr ako ide na trh so svojou produkciou, musí vykalkulovať vlastnú cenu, odhadnúť možné príjmy alebo straty. Bez ekonomických prepočtov je činnosť podniku nesystematická a viac-menej intuitívna. **Obchodná funkcia** úzko súvisí so zahranično-ekonomickou funkciou. V oboch prípadoch ide o nákup a predaj, pričom spravidla rozlišujeme vzťahy výmeny vo vnútri ekonomiky a v zahraničí. Vstupom podniku na zahraničné trhy nadobúda na význame **zahranično-integračná funkcia**, ktorú možu realizovať – v oblasti kooperácie, spoločného výskumu, spoločného podnikania. **Sociálna funkcia** podnikov býva často neopodstatnene podceňovaná. Ide o starostlivosť o zamestnancov, o zvyšovanie ich kvalifikácie, ale aj o reprodukciu ich pracovných schopností počas voľna a dovolení. Rôzne druhy výhod alebo záruk, ktoré poskytujú efektívne fungujúce podniky svojim zamestnancom často vedú k rastu produktivity práce, k lojálnemu vzťahu zamestnanca k podniku, k šíreniu dobrého mena a imidžu. Aktívne využívaná sociálna funkcia podniku pomáha tiež stabilizovať alebo priťahovať nových, kvalifikovaných zamestnancov.

6.2 Druhy podnikov

Podniky môžeme rozdeľovať podľa rôznych kritérií. Pestrosť foriem podnikov je odrazom určitej vyspelosti ekonomiky, závisí však aj od samotnej veľkosti národného hospodárstva, jeho štruktúry a historických podmienok, ktoré sa vytvorili pre fungovanie podnikovej sféry.

Na schéme 4 sú znázornené kritériá a jednotlivé formy podnikov, ktoré im zodpovedajú. Uvedené členenie podnikov, podobne ako aj ostatné členenia, treba vnímať relatívne. Existujú totiž rôzne prístupy k deleniu podnikov nielen z hľadiska ich veľkosti, ale aj podľa organizačno-právnej formy. Vo svete by sme snáď nenašli dve ekonomiky, v ktorých by

existovali rovnaké, identické kritériá a formy podnikov. Ide o určitý paradox, ktorý je tým viditeľnejší, čím viac sa globalizuje svet a čím viac sa prelinajú nielen ekonomiky navzájom, ale aj samotné podniky. Vznik a vplyv nadnárodných spoločností, transnacionálnych korporácií či obchodných sietí, bánk a iných finančných inštitúcií je natoľko markantný, že otázka kritérií a foriem podnikov sa v ich súvislosti zdá byť zanedbateľná. I napriek tomu, poznanie znakov, pomocou ktorých možno rozlíšiť jednotlivé druhy podnikov, patrí k dôležitým poznatkom súčasnej ekonomickej teórie.

Schéma 4 Členenie podnikov

Členenie podnikov

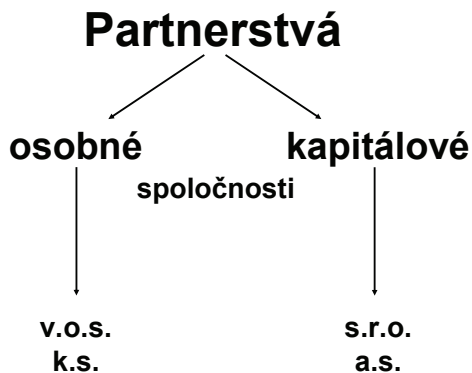
Kritériá	Formy
Veľkosť	• malé a stredné • veľké
Predmet činnosti	• výrobné • nevýrobné
Vlastníctvo	• štátne • súkromné • zmiešané • municipálne
Organ.-právna forma	• podnik jednotlivca • partnerstvo (spoločnosť) • družstvo

Každá forma podniku má svoje **výhody a nevýhody**. Napríklad malé podniky sú na trhu pružné a rýchlo reagujú na zmenu dopytu, majú relatívne jednoduchý systém riadenia a organizácie, sú však labilné, rýchlo vznikajú a zanikajú (priemerný vek ich životnosti predstavuje 6 rokov), majú ťažší prístup k finančným zdrojom a náročnejšie podmienky inovácií produkcie a služieb. Naopak veľké podniky získavajú často výhodu na trhu tým, že sú schopné vyrábať vo veľkých množstvách, čím šetria náklady

a sú konkurencieschopnejšie. Prístup k zdrojom a k novým technológiám majú ľahší ako malé podniky.

V súčasných podmienkach majú najväčší význam **partnerstvá (spoločnosti)**, ktoré sa ľahšie presadzujú nielen na domácich, ale aj zahraničných trhoch. Partnerstvá rozlišujeme **osobné a kapitálové** (schéma 5), pričom do osobných spoločností patria verejná obchodná spoločnosť (VOS) a komanditná spoločnosť (KS). Do kapitálových spoločností patria spoločnosť s ručením obmedzeným (s.r.o.) a akciová spoločnosť (a.s.). Členenie partnerstiev na osobné a kapitálové spoločnosti zohľadňuje najmä spôsob riadenia a ručenia spoločníkov za záväzky spoločnosti. Spoločníci verejnej obchodnej spoločnosti ručia za záväzky neobmedzene, celým svojím majetkom, v komanditnej spoločnosti rozlišujeme komandistov (ručia za záväzky neobmedzene) a komplementárov (za záväzky ručia len do výšky svojho vkladu). V kapitálových spoločnostiach spoločníci ručia za záväzky len do výšky svojho vkladu, pričom jednou z podmienok ich založenia je určitá výška minimálneho základného imania (na Slovensku je pre s.r.o. stanovených – 200 tisíc Sk a pre a.s. – 1 mln. Sk).

Schéma 5 Partnerstvá

Od začiatku 90. rokov došlo na Slovensku k výraznej zmene v štruktúre podnikov. V procese privatizácie sa zvýšil počet malých a stredných podnikov, ktoré majú výrazný podiel na zamestnanosti a tvorbe národného produktu. Vznikli rôznorodé formy podnikov z hľadiska ich

organizačno-právnej formy s výrazným podielom spoločností s ručením obmedzeným a akciovými spoločnosťami.

Otvorenosť ekonomiky a zahranično-ekonomické, ale aj politické podmienky viedli k vzniku zmiešaných podnikov (napríklad joint-venture), ale aj k pôsobeniu čisto zahraničných alebo nadnárodných podnikov na slovenskom trhu, čo vyvoláva tlak na rast konkurencieschopnosti národných podnikov.

Otázky na diskusiu:

1. Charakterizujte jednotlivé druhy podnikov a hľadajte ich prednosti a nedostatky.
2. Uveďte, čím sa líši podnik jednotlivca, partnerstvo a družstvo. Pre ktoré sektory alebo odbory činnosti by ste tieto formy odporučili a prečo?
3. Ak uplatníme kritérium financovania podnikov, o akých druhoch podnikov možno hovoriť?
4. Ktorá forma podnikov z hľadiska veľkosti, organizačno-právnej formy a vlastníctva najviac vyhovuje sfére služieb? Zdôvodnite!

VII. NÁKLADY, PRÍJMY A ZISK PODNIKU

Fungovanie podniku bez ohľadu na jeho vlastnícku formu alebo veľkosť spočíva v kalkulácii nákladov, v snahe ich znižovať a dosiahnuť čo možno najvyššie príjmy a zisk. Cieľom tejto kapitoly je získať základné poznatky o rozhodovaní podniku v oblasti nákladov, príjmov a zisku. Podstata existencie podniku spočíva v tvorbe takých statkov, ktoré uspokojujú potreby. K tomu, aby podnik mohol plniť svoje poslanie, musí získať zdroje, optimálne ich využiť, zhodnotiť a pretransformovať na produkciu, po ktorej je na trhu dopyt. Rozmanitosť potrieb a ich neustály rast vyvolávajú tlak na rast produkcie. Limity rastu súvisia s obmedzenosťou zdrojov, čo často vyvoláva konflikty nielen na národnej či svetovej úrovni, ale aj na úrovni podnikovej. Práve v podniku sa rieši otázka efektívneho využívania obmedzených zdrojov na jednej strane a dosahovania zisku na strane druhej.

7.1 Náklady, ich členenie a vzájomný vzťah

Náklady sú peňažným vyjadrením vstupov, ktoré podnik získava pre svoju činnosť. Pre každý objem výroby je nevyhnutné vynaložiť určité množstvo nákladov, ktoré sú súčasťou ceny produkcie. V podstate platí, že čím sú náklady vyššie, tým je nižší zisk ako rozdiel príjmov a nákladov podniku. Preto sa podnik snaží vlastné náklady znižovať.

Náklady možno členiť z rôznych hľadísk. Najdôležitejším hľadiskom je ich vzťah k objemu produkcie. V závislosti od toho, ako sa náklady menia so zmenou objemu vyrábanej produkcie, rozlišujeme náklady fixné a variabilné.

Fixné náklady (FC) sa s objemom produkcie nemenia a ich krivka je vodorovná priamka, rovnobežná s osou x , na ktorej je znázornený objem produkcie (graf 13). Fixné náklady predstavujú napríklad odpisy, nájomné, paušálne platby, úroky, ktoré musí podnik uhrádzať aj vtedy, ak vôbec nevyrába. Fixné náklady nemajú v krátkom období vplyv na rozhodovanie podniku o objeme vyrábanej produkcie.

Variabilné náklady (VC) sa so zmenou objemu produkcie menia. Vo všeobecnosti rastú, avšak nerovnomerne. S rastom objemu produkcie rastú proporcionálne, nadproporcionálne alebo podproporcionálne. Podnik môže variabilné náklady meniť aj v krátkom období, preto hovoríme, že majú vplyv na rozhodovanie podniku o objeme vyrábanej produkcie. Variabilnými nákladmi sú napríklad náklady na materiál, suroviny, mzdy. Krivka variabilných nákladov je rastúca, čo znázorňuje graf 13.

Súčet fixných a variabilných nákladov predstavuje **celkové náklady (TC)**, čo možno vyjadriť vzťahom:

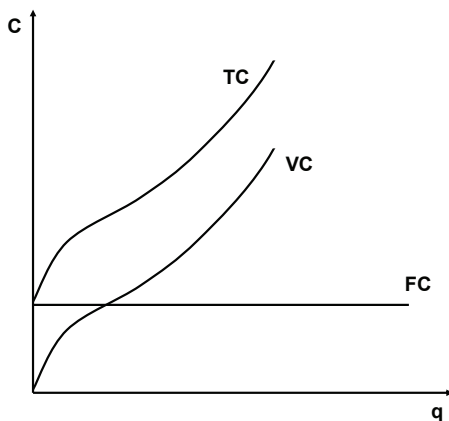
$$TC = FC + VC.$$

Krivka celkových nákladov je rastúca a možno ju znázorniť ako krivku variabilných nákladov posunutú nahor o výšku fixných nákladov (graf 13).

Pomocou celkových nákladov a objemu produkcie možno vyjadriť priemerné náklady. **Priemerné (jednotkové) náklady (AC)** sú nákladmi na jednu jednotku vyrábaného objemu produkcie. Možno ich vyjadriť vzťahom:

$$AC = \frac{TC}{q}.$$

Graf 13 Nákladové krivky

Krivka priemerných nákladov má v krátkom období tvar písmena „U“, čo vyjadruje skutočnosť, že s rastom objemu produkcie najprv klesajú (vysoké fixné náklady na začiatku výroby pripadajú na stále väčšiu produkciu), potom rastú. Z priemerných nákladov možno odvodiť

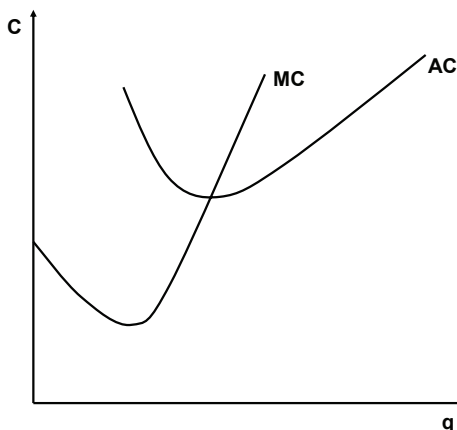
priemerné fixné a priemerné variabilné náklady. Zvláštnosťou priemerných fixných nákladov (AFC) je, že s rastúcim objemom vyrábanej produkcie klesajú a blížia sa k horizontálnej osi. Priemerné variabilné náklady s rastom objemu produkcie najprv klesajú, potom však rastú a ich krivka má tvar „širokého“ písmena „U“.

V činnosti podniku majú osobitný význam **marginálne (hraničné) náklady (MC)**. Marginálne náklady vyjadrujú zmenu celkových nákladov, ku ktorej dochádza pod vplyvom zmeny objemu produkcie o jednu jednotku. Vzťah medzi celkovými a marginálnymi nákladmi možno vyjadriť takto:

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta q}, \text{ ak } \Delta q = 1, MC = \Delta TC.$$

Krivka marginálnych nákladov je najprv klesajúca (pre malé objemy produkcie), neskôr prudko rastúca a má tvar písmena „J“.

Medzi marginálnymi a priemernými nákladmi existuje dôležitý vzťah. Krivka marginálnych nákladov pretína krivku priemerných nákladov v bode ich minima, teda tam a vtedy, kedy sú priemerné náklady podniku minimálne. Podľa vzťahu marginálnych a priemerných nákladov možno určiť optimálny objem produkcie. Podnik vyrába optimálny objem produkcie ak sa **marginálne náklady rovnajú minimálnym priemerným nákladom**. Podnik vyrába nadmerný objem produkcie vtedy, keď sú marginálne náklady vyššie ako priemerné náklady a podnik vyrába nižší ako optimálny objem produkcie vtedy, keď sú marginálne náklady nižšie ako priemerné náklady. Tieto vzťahy medzi marginálnymi a priemernými nákladmi možno pozorovať na grafe 14.

Graf 14 Vzt'ah marginálnych a priemerných nákladov

Pre rozhodovanie podniku majú význam aj ďalšie druhy nákladov. Z hľadiska sféry vzniku rozlišujeme **náklady výroby a náklady obeh**, z hľadiska času **jednorázové (investičné) náklady a bežné (prevádzkové) náklady**.

Z hľadiska uskutočnenia platieb ekonomická teória rozlišuje explicitné a implicitné náklady. **Explicitné náklady** sú tie, ktoré podnik účtovne vykazuje a reálne hradí iným subjektom (napríklad za suroviny), implicitné náklady sú náklady, ktoré vznikajú pri použití vlastných výrobných faktorov (napríklad vlastnej pôdy, vlastnej práce či vlastného kapitálu). **Implicitné náklady** síce v podniku vznikajú, nie sú však platené iným subjektom. Majú skôr charakter implicitných dôchodkov v podobe implicitnej renty, mzdy alebo implicitného zisku.

Na vývoj nákladov vplýva celý rad **faktorov**. Mnohé z nich môže podnik ovplyvniť vlastnou činnosťou. Na náklady však výrazne vplýva aj faktor času (krátke alebo dlhé obdobie), ktorému sa podnik musí prispôbiť. V krátkom období spravidla môže podnik meniť len variabilné náklady, zatiaľ čo v dlhom období môže meniť aj fixné náklady. Nákladové krivky teda logicky majú odlišný tvar v rôznych časových obdobiach.

7.2 Príjmy podniku a ich druhy

Dôležitou ekonomickou veličinou činnosti podniku sú príjmy z realizovanej produkcie. Záujmom každého podniku je zvyšovať príjmy, ktoré slúžia na úhradu nákladov a na rozvoj podniku.

Príjmy podniku sú peňažným vyjadrením objemu realizovanej produkcie na trhu. Možno ich členiť podobne ako náklady z viacerých hľadísk.

Celkové príjmy podniku (TR) predstavujú celkovú tržbu za realizovaný objem produkcie. Možno ich vyjadriť ako súčin ceny produkcie a množstva produkcie:

$$TR = p \cdot q$$

Priemerné príjmy (AR) predstavujú príjmy pripadajúce na jednu jednotku realizovanej produkcie a možno ich vyjadriť vzt'ahom:

$$AR = \frac{TR}{q}$$

Marginálne príjmy (MR) predstavujú zmenu celkových príjmov, ku ktorej dochádza pod vplyvom zmeny objemu produkcie o jednu dodatočnú jednotku. Dajú sa vyjadriť nasledovne:

$$MR = \frac{\Delta TR}{\Delta q}$$

Všetky druhy príjmov možno priradiť k príslušným nákladom a tak zisťovať ich rozdiel. K celkovým príjmom patria celkové náklady, k priemerným príjmom priemerné náklady a k marginálnym príjmom marginálne náklady. Ich rozdiel znamená buď zisk alebo stratu. Ak sú celkové príjmy vyššie ako celkové náklady, dostávame celkový zisk ($TR - TC = TP$) a naopak ak sú celkové príjmy nižšie ako celkové náklady, hovoríme o strate podniku.

7.3 Zisk podniku

Zmysel fungovania podniku odhaľujeme v tvorbe zisku, ktorý je výsledkom efektívnej činnosti podniku a tvorby statkov, ktoré slúžia

uspokojovaniu potrieb. **Zisk podniku** chápe ekonomická teória ako **reziduálnu veličinu medzi príjmami a nákladmi**.

Na zisk však existuje mnoho názorov, ktoré sa líšia chápaním jeho podstaty. Podľa niektorých autorov je zisk odmenou za riziko, podľa ďalších je to odmena za inovácie, alebo v zmysle alternatívneho (marxistického) prístupu je zisk premenenou formou nadhodnoty, ktorú vytvorila pracovná sila. Na zisk vplývajú faktory, ktorých odhalenie a využitie závisí od konkrétneho podniku. Často je zisk závislý nielen od vonkajších podmienok a okolia podniku (napríklad daňovej politiky štátu), ale aj od vnútorných podmienok fungovania podniku – organizácie výroby, systému stimulácie, úrovne technológie.

Dôležité miesto v analýze zisku má aj monopolný zisk, ktorý je ekonomickou realizáciou výsadného postavenia výrobcu na trhu. Otázkami konkurencie a získavania monopolnej moci sa budeme zaoberať v nasledujúcej kapitole.

Otázky na diskusiu:

1. Akými spôsobmi môže podnik ovplyvniť výšku svojich nákladov?
2. Ktoré faktory ovplyvňujú výšku celkových, priemerných a hraničných príjmov?
3. Čo je podstatou zisku podniku a pre ktoré podniky nie je hlavným cieľom dosahovanie zisku?

VIII. KONKURENCIA A KONKURENČNÉ PROSTREDIE

Konkurencia je **hybný motív trhu**, je to súťaž o čo možno najlepšie podmienky na trhu. Konkurencia je prirodzená vlastnosť výrobcu, ale aj spotrebiteľa. Bez rozvinutej a dostatočne vyspelej konkurencie, neexistuje funkčný trh a vzťahy medzi výrobcami i spotrebiteľmi sa deformujú.

Konkurencia je **historický jav**, ktorý do súčasnosti prešiel viacerými vývojovými štádiami. Pochopenie mechanizmu konkurencie, jej pozitívnych aj negatívnych dôsledkov, jednotlivých foriem a osobitostí správania výrobcov v rôznych konkurenčných podmienkach tvorí cieľ predmetnej kapitoly.

8.1 Základné formy konkurencie

Konkurencia ako súperenie medzi ekonomickými subjektami trhu má rôzne podoby. Existuje **konkurencia na strane ponuky** (medzi výrobcami), **konkurencia na strane dopytu** (medzi spotrebiteľmi), ale aj konkurencia **medzi ponukou a dopytom** navzájom.

Možno tiež rozlišovať konkurenciu domácu a zahraničnú, či konkurenciu regionálnu a globálnu.

Z hľadiska nástrojov, ktoré sa používajú v konkurenčnom boji rozlišujeme konkurenciu **cenovú a necenovú**. Pri necenovej konkurencii sa používajú najmä reklama, spôsob predaja, ďalšie sprievodné služby poskytované spotrebiteľom, ale najmä vzhľad produktu, jeho obal, kvalita a technicko-úžitkové parametre

Z hľadiska počtu subjektov, ktoré pôsobia na danom čiastkovom trhu rozlišujeme konkurenciu dokonalú a nedokonalú (schéma 6). **Dokonalá konkurencia** je v súčasnosti teoretickou abstrakciou a predstavuje stav, kedy na trhu pôsobí veľký počet rovnako silných výrobcov, všetci sú rovnako informovaní o situácii na trhu, existuje možnosť vstupu a výstupu z daného trhu (možnosť umiestňovania voľných zdrojov), všetci výrobcovia vyrábajú relatívne homogénny produkt, v dôsledku čoho je cena daná trhom, je exogénnou, nezávislou veličinou. Niektoré črty dokonalkej konkurencie možno nájsť na trhu poľnohospodárskej produkcie alebo na trhu cenných papierov. V podstate však, dokonale konkurenčné podmienky neexistujú, a to z dôvodu rôznej sily výrobcov, značne diferencovanej produkcie, ale aj z dôvodu zábran, ktoré obmedzujú voľné prelievanie zdrojov z jedného čiastkového trhu na iný trh.

Nedokonalá konkurencia historicky vzniká z dokonalej konkurencie na prelome 19. a 20. storočia. V tomto období dochádza k silnej koncentrácii a centralizácii výroby a kapitálu, k masovej produkcii, ktorá šetrí náklady, čím je časť výrobcov vytláčaná z trhu ako nekonkurencieschopná, nové zdroje a spôsoby výroby umožňujú produkovať čiastočne alebo úplne diferencovanú produkciu. Súčasne vstupuje do hry trhových síl štát, ktorý rôznymi zásahmi buď vytvára výhodnejšie podmienky pre určitého výrobcu (skupinu výrobcov) alebo naopak zabraňuje konkurencii udeľovaním výnimiek, licencií, štátnych objednávok.

Za základné príčiny premeny dokonalej konkurencie na nedokonalú teda považujeme:

- úspory z rozsahu produkcie,
- diferenciáciu produktu,
- ďalšie bariéry (legislatívne obmedzenia, patenty, výnimky, štátne objednávky).

Základné znaky nedokonalej konkurencie možno odvodiť podobným spôsobom ako pri konkurencii dokonalej. V prípade nedokonalej konkurencie pôsobí na trhu jeden alebo malý počet výrobcov, každý z výrobcov má rozdielne postavenie na trhu, nie sú teda rovnako ekonomicky silní, existujú bariéry vstupu a výstupu z čiastkového trhu a jednotliví výrobcovia produkujú čiastočne alebo úplne diferencovaný produkt, čo im dočasne umožňuje získať monopolné, výsadné postavenie na trhu.

Nedokonalá konkurencia sa vyvíja vo viacerých podobách. V zásade rozlišujeme čistý (absolútny) monopol, oligopol a monopolistickú konkurenciu.

Čistý monopol predstavuje situáciu, kedy na danom čiastkovom trhu pôsobí len jeden jediný výrobca, ktorý vyrába diferencovaný, špecifický produkt bez substitútov, v dôsledku čoho môže diktovať jeho cenu a dosahovať výhody, ktoré mu z výsadného postavenia plynú. Vstup na tento čiastkový trh pre ostatných výrobcov neexistuje.

Oligopol alebo oligopolná štruktúra trhu je zložená z nevelkého počtu silných výrobcov, ktorí dominujú na danom trhu. Vstup na tento trh je čiastočne obmedzený a cena je výsledkom buď vzájomnej dohody alebo diktátu jediného, najsilnejšieho výrobcu. Oligopol je jedna z najčastejších foriem organizácie trhu, z čoho vyplýva, že má rôzne špecifické podoby (môže ísť o heterogénny a homogénny oligopol, duopol, oligopol s dominantnou firmou, barometrický oligopol a ďalšie). Na oligopolnom trhu ostáva priestor pre pôsobenie ďalších výrobcov, ktorí však majú

zložitejšie ekonomické postavenie (vyššie náklady) v porovnaní so silnými a podmienky diktujúcimi výrobcami.

Monopolistická konkurencia sa viacerými charakteristikami blíži dokonalej konkurencii. Pre monopolistickú konkurenciu je príznačné, že na čiastkovom trhu pôsobí veľký počet približne rovnako ekonomicky silných výrobcov, vstup na tento trh je voľný, každý výrobca však realizuje diferencovaný, čímisi odlišný produkt, v dôsledku čoho má isté výsadné postavenie na trhu a v krátkom časovom období môže maximalizovať zisk. Nakoľko však vstup na tento trh je voľný a neexistujú vážne prekážky prelievania zdrojov, ani jeden z výrobcov si nemôže počínať ako absolútny monopolista. Naopak, je nútený znižovať svoje náklady, sledovať kvalitu produkcie a konkurenciu, ale najmä dopyt po produkcii, ktorej cenu určuje aj s ohľadom na hrozbu vlastného zániku.

Schéma 6 Formy konkurencie

Formy konkurencie

		Počet a veľkosť firiem	Charakter produktu	Vstup a výstup do a z odvetvia
Dokonalá konkurencia		mnoho malých firiem	homogénny	jednoduchý
Nedokonalá konkurencia	monopolistická konkurencia	mnoho firiem	diferencovaný	jednoduchý
	oligopol	málo firiem	diferencovaný, resp. homogénny	čiastkové bariéry vstupu
	monopol	jedna firma	špecifický (bez substitútov)	uzavretý

8.2 Podnik v dokonalej a nedokonalej konkurencii

Odlišné podmienky pre pôsobenie podniku v dokonalej a nedokonalej konkurencii vedú k tomu, že rozhodovanie podniku o maximalizácii zisku sa uskutočňuje podľa iných kritérií.

Ak predpokladáme **dokonale konkurenčné podmienky**, podnik má v podstate jediná možnosť pre dosahovanie zisku - znižovanie vlastných nákladov pod úroveň nákladov jeho konkurentov. Dočasné zníženie nákladov a úspora vo výrobe umožňuje podniku **maximalizovať zisk**, avšak v dôsledku toho, že rovnaké možnosti majú aj ostatní výrobcovia, ktorí sú informovaní a ekonomicky rovnako silní, vidina krátkodobého zisku čoskoro zanikne. Do daného odvetvia (na čiastkový trh) sú priláhaní ďalší výrobcovia, ktorí zvyšujú ponuku a v dôsledku rastu ponuky, začne klesať cena. Automatické vyrovňavanie podmienok pre všetkých výrobcov zaručuje, že všetci dosahujú v dlhom období približne rovnaký zisk a krátkodobé výhody **zo znižovania nákladov** v podobe dodatočného zisku zanikajú slobodným prelievaním zdrojov medzi jednotlivými trhmi. Dokonalú konkurenciu označujeme dokonalou najmä preto, že automaticky vedie k vyrovnávaniu podmienok a zisku pre všetkých výrobcov.

Samotná dokonalá konkurencia a jej mechanizmus však postupne vedú k formovaniu takých podmienok, ktoré znamenajú jej premenu na nedokonalú konkurenciu.

Dôsledky dokonalkej konkurencie možno zhrnúť nasledovne:

- boj o čo možno najväčší objem produkcie, pretože cena je daná trhom,
- ide snahu o čo možno najnižšie náklady na výrobu, ktoré dočasne zaručujú mimoriadny zisk,
- dochádza k automatickému premiestňovaniu (prelievaniu) kapitálu a ostatných zdrojov do výhodnejších odvetví (na výnosnejšie trhy),
- existuje tlak na efektívne využitie zdrojov,
- ceny sú viac-menej rovnovážne, sú určené ponukou a dopytom, cena je pre výrobcov vonkajšou, exogénnou veličinou,
- spotrebiteľ má možnosť výberu približne homogénnej produkcie za rovnakú cenu.

Tieto dôsledky považujeme **za pozitívne**, pretože vedú k efektívnemu využívaniu zdrojov, k vyrovnávaniu ponuky a dopytu a k automatickému prelievaniu zdrojov tam, kde je ich miera výnosu najvyššia.

Súčasne však dokonalá konkurencia vedie k tomu, že jednotliví výrobcovia sa diferencujú na tých, ktorí sú schopní znižovať náklady a dosahovať úspory z rozsahu výroby a na tých, ktorí silnému konkurenčnému tlaku podliehajú a krachujú alebo sú pohlcovaní silnejšími výrobcami. **Diferenciácia výrobcov**, ktorá sa uskutočňuje súčasne s diferenciáciou ich produkcie vedie postupne k formovaniu podmienok pre nedokonalú konkurenciu v jej rôznych formách. V určitom slova zmysle,

možno diferenciaciu výrobcov považovať za **negatívny** dôsledok mechanizmu dokonalej konkurencie.

Situácia v nedokonalej konkurencii sa z hľadiska možností maximalizácie zisku jednotlivým podnikom zásadne mení. Ak vezmeme do úvahy čistý monopol, teda stav, kedy je na danom trhu jeden jediný výrobca, je zrejmé, že si môže stanovovať cenu a jej prispôbovať vyrábané množstvo, alebo naopak zvoliť optimálne množstvo a jemu prispôbovať cenu. Mechanizmus nedokonalej konkurencie v podstate umožňuje určitý „diktát“ výrobcu na trhu, zásluhou ktorého možno **ľahšie maximalizovať zisk** ako je tomu v podmienkach dokonalej konkurencie.

Nedokonale konkurenčné podmienky na trhu vedú k tomu, že podnik nie je nútený znižovať svoje náklady v takej miere ako dokonale konkurenčný podnik. Môže zvyšovať zisk inými, relatívne ľahšími spôsobmi, napríklad cenou, ktorú buď priamo určuje alebo výrazne ovplyvňuje v dôsledku svojho **výsadného postavenia**.

Je celkom prirodzené, že ani v nedokonalej konkurencii nemôže podnik zvyšovať cenu donekonečna. Tvorba ceny a udržiavanie jej výšky závisí od konkrétnych podmienok na trhu a najmä od sily a záujmu spotrebiteľov túto cenu akceptovať. Čím je vyšší tlak spotrebiteľov na trhu, tým sa utvára menší priestor pre diktát výrobcu.

Dôsledky nedokonalej konkurencie sú pozitívne a negatívne. Za **pozitívny** dôsledok nedokonalej konkurencie sa považuje produkcia a ponuka diferencovaného produktu, ktorý lepšie uspokojuje neustále rastúce a rozmanité potreby, zavádzanie výsledkov vedy a techniky, ale aj úspora nákladov, ktorá vyplýva z veľkého rozsahu produkcie.

Pod negatívnymi dôsledkami nedokonalej konkurencie (najmä v jej podobe čistého monopolu) rozumieme: tlak na spotrebiteľa, vyššie ceny a zisky v porovnaní s dokonalou konkurenciou, ale aj nové formy konkurenčného boja, ktoré často vedú k nedovolenému vytláčaniu ostatných výrobcov z trhu alebo k diktovaniu určitých podmienok. Zneužívanie dominantného postavenia na trhu je preto predmetom záujmu a jedným z cieľov špecifickej hospodárskej politiky štátu – politiky ochrany konkurenčného prostredia (protimonopolnej politiky).

8.3 Zásahy štátu do konkurenčných podmienok

Konkurenciu sme charakterizovali ako hybný motív trhu. Konkurencia a konkurenčné podmienky však podliehajú rôznym vplyvom a zmenám, v dôsledku ktorých na trhu vznikajú nerovnaké podmienky pre jednotlivých výrobcov.

Ochrana a tvorba konkurenčných podmienok je jednou z úloh vlády, ktorú plní prostredníctvom inštitucionálnych a legislatívnych nástrojov. Najstaršou formou politiky ochrany hospodárskej súťaže je antimonopolná (protitrustová) politika štátu, ktorá sa sformovala v USA ešte v 19. storočí. V Európe sa podmienky pre protimonopolnú politiku štátov vytvárajú najmä po II. svetovej vojne.

Antimonopolnú politiku možno definovať ako súhrn opatrení štátu na kontrolu, či obmedzovanie trhovej moci a na podporu konkurenčného prostredia.

Najčastejšími nástrojmi politiky ochrany a podpory konkurenčného prostredia sú:

- legislatívne nástroje (zákony, nariadenia, vyhlášky),
- ekonomické nástroje (pokuty, dane, regulácia cien).

Pri podrobnejšom skúmaní možno hovoriť o piatich **základných intervenciách štátu do konkurenčného prostredia**:

- a) protitrustové zákonodárstvo (zákony, vyhlášky, normy),
- b) daňová politika (progresívne zdaňovanie),
- c) cenová politika (regulácia cien, stanovovanie maximálnych a minimálnych cien),
- d) štátne vlastníctvo alebo štátna regulácia,
- e) zahranično-ekonomické opatrenia (clá, dovozné kvóty).

Analýze vplyvu štátu na konkurenčné prostredie venuje ekonomická teória mimoriadnu pozornosť. V doterajšom vývoji možno zaznamenať rôzne teoretické prístupy k zásahom štátu do konkurenčného prostredia: od odmietania tejto úlohy až po čo najširšie zdôvodňovanie jej významu ako nezastupiteľného prvku fungovania ekonomiky.

Vstupom tranzitívnych ekonomík do Európskej únie vzniká potreba zjednocovania postupu štátu v ochrane konkurenčného prostredia a v približovaní sa k princípom súťažnej politiky EÚ. Náročné podmienky európskeho a svetového trhu vnášajú do konkurenčného prostredia nové prvky. Hlavné úsilie EÚ sa sústreďuje na zvýšenie konkurencieschopnosti európskeho trhu do roku 2010, v dôsledku čoho sú prijímané viaceré opatrenia smerujúce k liberalizácii trhu a obchodu, podpore vedecko-technického pokroku, zvyšovaniu pridanej hodnoty vo výrobných a službách, ako aj k trvalo udržateľnému rastu národných hospodárstiev.

Otázky na diskusiu:

1. Porovnajte podmienky výrobcu v dokonalej a nedokonalej konkurencii a uveďte argumenty, ktoré slúžia na zdôvodnenie úlohy štátu v ochrane konkurenčného prostredia.
2. Nájdite v odbornej literatúre, časopisoch alebo denníkoch konkrétne príklady, ktoré svedčia o porušovaní zásad konkurenčného prostredia.
3. Diskutujte o úlohe spotrebiteľa v ochrane konkurenčného prostredia. Nájdite príklady, ktoré dokumentujú ochranu práv spotrebiteľa.
4. Na základe doplňujúcej literatúry uveďte príklady ochrany konkurenčného prostredia na slovenskom a svetovom trhu.

IX. TRHY VÝROBNÝCH FAKTOROV

Cieľom kapitoly „Trhy výrobných faktorov“ je pochopiť zvláštnosti jednotlivých výrobných faktorov, tvorbu cien výrobných faktorov a problém dosahovania trhovej rovnováhy. Výrobné faktory sa navzájom líšia svojím postavením vo výrobnom procese, súčasne však majú celý rad spoločných čŕt. Pochopenie podstaty mechanizmu trhu výrobných faktorov slúži na odhalenie vzťahu výrobných faktorov a statkov a služieb, ako aj na zvládnutie problematiky previazanosti trhu výrobných faktorov a trhu statkov a služieb. Osobitnú pozornosť pri štúdiu tejto časti je potrebné venovať ekonomickým subjektom, ktoré vystupujú na trhu výrobných faktorov v inej úlohe ako na trhu statkov a služieb.

9.1 Zvláštnosti trhu výrobných faktorov

Trh výrobných faktorov (práce, pôdy a kapitálu) má určité špecifické črty v porovnaní s trhom statkov a služieb. Vo všeobecnosti možno vymedziť tieto hlavné **zvláštnosti trhu výrobných faktorov**:

- je odvodený od trhu statkov a služieb, ktoré sa pomocou daných výrobných faktorov vyrábajú,
- trhy výrobných faktorov sú navzájom previazané, ovplyvňujú sa,
- na trhoch výrobných faktorov sa stretávajú záujmy výrobcov (podnikov) a jednotlivcov, pričom podniky vystupujú na strane dopytu po výrobných faktoroch a jednotlivci (domácnosti) na strane ponuky výrobných faktorov,
- trhy výrobných faktorov sú spravidla regulovanými trhmi, do mechanizmu ktorých vstupuje štát,
- na trhoch výrobných faktorov sa objavujú špecifické subjekty – na trhu práce – odbory, na trhu pôdy – nájomcovia a prenajímatelia, na trhu peňažného kapitálu – banky a iné finančné inštitúcie.

Zvláštnosti trhov výrobných faktorov vyplývajú zo **zvláštností samotných výrobných faktorov**. Výrobné faktory sú predmetom kúpy a predaja, alebo prenájmu ich služieb, v dôsledku čoho sa formuje ich cena.

Cena výrobných faktorov vystupuje v dvojakej podobe:

- pre vlastníka výrobného faktora ako dôchodok (mzda, úrok, renta),
- pre kupujúceho (prenajímateľa) výrobného faktora ako náklad, ktorý musí uhradiť pri kúpe (prenájme) výrobného faktora.

Výrobné faktory sú tovarmi osobitného druhu, nie sú určené na konečnú spotrebu, ale pre ďalšiu produktívnu činnosť. Sú zdrojom bohatstva a súčasne sami v sebe bohatstvo predstavujú. Z uvedeného

vyplýva potreba ich efektívneho využívania, keďže sú obmedzené, t.j. vzáčne vzhľadom k potrebám. Využívanie výrobných faktorov vyžaduje ich optimálnu kombináciu v určitom pomere, ale aj substitúciu v závislosti od dostupnosti, ceny a kvality príslušného výrobného zdroja. V zásade platí, že sa substituuje drahší výrobný faktor lacnejším, pričom však treba zohľadňovať konečný efekt, ktorý sa lacnejším výrobným faktorom dosahuje.

Za najdôležitejší a najvzácnejší výrobný faktor sa považuje práca.

9.2 Trh práce a mzdy

Na trhu práce vystupujú domácnosti (jednotlivci) na strane ponuky práce a zamestnávateľia (podniky) na strane dopytu po práci. **Dopyt po práci** je odvodený od dopytu po statkoch a službách, ktoré sú pomocou práce produkované. Podniky zvyšujú dopyt po práci dovtedy, pokiaľ sa ich hraničné náklady na dodatočnú jednotku práce nevyrovňajú s dodatočnými (hraničnými) príjmami, ktoré získajú predajom ďalšej jednotky produkcie. Na dopyt po práci vplyvajú viaceré **faktory**:

- cena práce (mzda),
- náklady na získanie dodatočného pracovníka,
- príjmy z dodatočne realizovanej produkcie,
- kvalita a produktivita práce,
- konkrétna organizácia a riadenie výroby v podniku.

Hlavným faktorom dopytu po práci je **mzda**, ktorá je pre podnik nákladom. Za inak nezmenených podmienok bude platiť, že ak mzda bude rásť, dopyt po práci bude klesať. Dopyt po práci možno vyjadriť pomocou **krivky dopytu**, ktorá je klasicky klesajúca.

Ponuku práce predstavujú domácnosti. Ponuka práce **závisí** od:

- celkového počtu obyvateľstva a podielu práceschopného obyvateľstva,
- dĺžky pracovného času,
- vyspelosti ekonomiky,
- demografických faktorov,
- mobility pracovnej sily,
- ceny práce – mzdy.

Krivka ponuky práce má pre niektoré druhy prác a jednotlivcov špecifický tvar **naspäť sa ohýbajúcej krivky** (graf 15). Zvláštnosti v tvare krivky ponuky spôsobujú dva efekty:

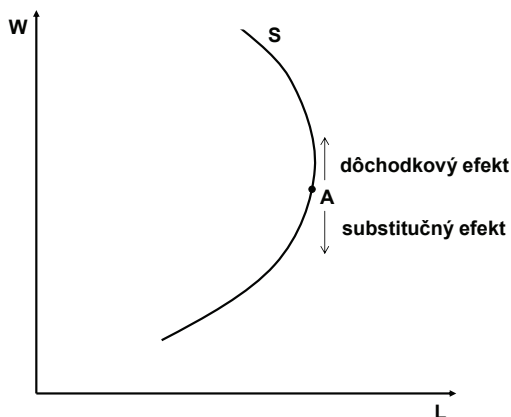
- substitučný efekt a
- dôchodkový efekt.

Substitučný efekt sa prejavuje vtedy, keď rast mzdy vyvoláva ochotu zvyšovať ponuku práce. Jednotlivec substituuje voľný čas časom pracovným z dôvodu očakávania vyššej mzdy.

Dôchodkový efekt, ktorý sa začína presadzovať od bodu A smerom nahor po krivke ponuky práce (graf 15) znamená, že vyššia mzda zvyšuje reálne príjmy a vedie k nahrádzaniu pracovného času časom voľným, teda aj k obmedzovaniu ponuky práce (zakrivenie krivky ponuky dovnútra).

Pri relatívne nízkej mzde prevláda substitučný efekt nad dôchodkovým a naopak.

Graf 15 Krivka ponuky práce

Cenou práce je **mzda**. Mzdu definujeme ako peňažné vyjadrenie množstva a kvality práce za určitý čas (mesačná, hodinová mzda). Mzda vystupuje v rôznych formách. Rozlišujeme **nominálnu a reálnu mzdu**, pričom nominálna mzda je suma peňazí, ktorú jednotlivec dostane za vykonanú prácu a reálna mzda je množstvo statkov, ktoré si za nominálnu mzdu môže kúpiť. Rozdiel medzi nominálnou a reálnou mzdou teda spočíva v cenovej hladine, v inflácii.

Mzdu delíme tiež na **základnú** (časová, úkolová, zmiešaná mzda) a **doplňkovú mzdu** (odmeny, prémie, podiely na hospodárskych výsledkoch).

Mzda vzniká na základe ponuky a dopytu po práci, v realite však na jej výšku vplýva celý rad faktorov. V dôsledku nich, sa mzda zvykne ušľachťovať na vyššej ako rovnovážnej úrovni danej rovnosťou ponuky a dopytu. Mzda má tendenciu zotrvať na určitej úrovni, hovoríme o **strnulosti miezd**, resp. o ich nepružnosti smerom nadol (v smere jej poklesu). **Nepružnosť miezd** vysvetľuje ekonomická teória viacerými skutočnosťami. Najčastejšie sa uvádza vplyv odborov na trh práce, zásahy štátu, stanovovanie minimálnej mzdy, politika podnikov, ktoré sa snažia udržiavať vysokokvalifikovanú pracovnú silu za vyššiu mzdu, ale aj existencia navzájom nekonkurenčných skupín na strane ponuky práce.

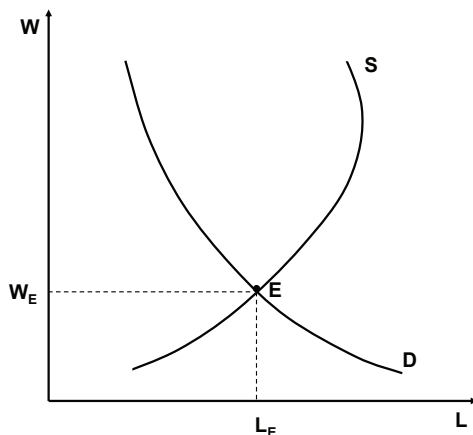
V každej ekonomike sa stretávame so mzdovými rozdielmi. **Mzdové rozdiely** vznikajú z dôvodu:

- **kompencií** (za škodlivé, neatraktívne druhy prác, za nadčasy, riziko),
- **kvality práce** (aj rovnaké druhy prác sú vykonávané s rôznou kvalitou v dôsledku individuálnych schopností, nadania, skúseností),
- **jedinečnosti** niektorých druhov prác (niektoré druhy prác sú výnimočné a v podstate nesubstituovateľné, ich vykonávatelia poberajú tzv. čistú ekonomickú rentu – špičkoví športovci a pod.).

Mnohé rozdiely v mzdách sú zapríčinené tiež rozdielnou úrovňou rozvoja odvetví, ekonomík a regiónov, ale aj vplyvom diskriminácie na trhu práce (diskriminácia pohlavia, rasy, veku).

Z dôvodu rôznej kvality prác, heterogenosti, ale aj uzavretosti mnohých čiastkových trhov práce sa cena práce líši od rovnovážnej ceny danej ponukou a dopytom po práci. Za predpokladu, že by trh práce fungoval ako dokonale konkurenčný trh (práce by boli homogénne, existovala by možnosť prelievania jednotlivých druhov prác medzi čiastkovými trhmi, všetky subjekty by boli rovnako ekonomicky silné a rovnako informované o situácii na trhu práce), mzda by mala tendenciu udržiavať sa na úrovni **rovnovážnej mzdy** – W_E (graf 16).

Nakoľko však trh práce funguje ako nedokonale konkurenčný trh, vzniká dočasný alebo trvalý nesúlad medzi ponukou a dopytom po práci, ktorý nadobúda formu prevahy ponuky nad dopytom v podobe nezamestnanosti. **Nezamestnanosť** je vážny makroekonomický problém najmä vtedy, ak je dlhodobá a nedobrovoľná. Uvedené problémy skúma makroekonómia.

Graf 16 Rovnováha na trhu práce

Na grafe je znázornená ideálna situácia na trhu práce, kedy sa dopyt po práci (D) rovná ponuke práce (S), na trhu je rovnovážna mzda (w_E), ktorú akceptujú tak podniky ako aj jednotlivci. Súčasne je na trhu zamestnané rovnovážne množstvo pracovných síl – L_E . Písmenom L označujeme buď počet pracovných síl alebo počet odpracovaných hodín.

9.3 Trh pôdy a rentové vzťahy

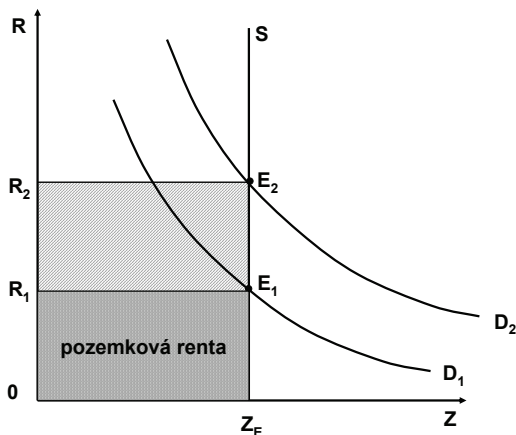
Na trhu pôdy vystupujú vlastníci pôdy, ktorí predstavujú ponuku pôdy a prenajímatelia pôdy, ktorí predstavujú dopyt po pôde. Budeme uvažovať s využitím pôdy predovšetkým na poľnohospodárske účely a so skutočnosťou, že pôda je predmetom prenájmu. Abstrahujeme zatiaľ od možnosti, že by vlastníci sami pôdu obrábali.

Pôda patrí k primárnym výrobným faktorom, pričom jej množstvo je absolútne obmedzené, raz a navždy dané prírodnými podmienkami. Z uvedeného dôvodu je **krivka ponuky pôdy** absolútne nepružná, zvislá (na grafe 17 - krivka S).

Dopyt po pôde neustále rastie, pretože rastie dopyt po potravinách a produktoch, ktoré sú na pôde vyrábané. Neustály rast dopytu po pôde

spôsobuje, že rastie cena pôdy. Na grafe 17 posun krivky dopytu smerom ahor z D_1 na D_2 a rast ceny z R_1 na R_2 .

Graf 17 Trh pôdy a rovnováha na trhu pôdy

Cenou pôdy je renta, jej výška je znázornená plochou obdĺžnika ($0, Z_E, E_1, R_1$) na grafe 17. V dôsledku rastu dopytu po pôde, rastie aj výška pozemkovej renty (plocha obdĺžnika – $0, Z_E, E_2, R_2$).

Pri cene pôdy rozlišujeme, či pôda je predmetom **prenájmu** alebo predaja. V prípade, že je pôda prenášaná na určitý čas, cenu pôdy možno vyjadriť ako **ročnú pozemkovú rentu**. Jej výška závisí od kvality a polohy pôdy, teda od vzdialenosti pôdy od miesta predaja produktov, ktoré sa z pôdy získali. V prípade **predaja** pôdy vlastníkom možno cenu pôdy vyjadriť vzťahom:

$$KR = \frac{\text{ročná pozemková renta}}{\text{úroková miera}} \cdot 100,$$

kde KR – kapitalizovaná renta.

Písmenom „R“ sme označili cenu pôdy pri predaji - **kapitalizovaný rentu**. Uvedený vzťah vyjadruje skutočnosť, že vlastník pôdy bude chcieť predat' pôdu minimálne za takú sumu peňazí, ktorá ak ju uloží v banke, bude mu prinášať ročný výnos (úrok) vo výške pôvodnej ročnej pozemkovej renty, ktorú poberal pred predajom pôdy.

Aj na trh s pôdou vstupuje štát, podobne ako na trh práce. Dôvody **štátnej regulácie** spočívajú najmä v tom, že pôda je nenahraditeľný a obmedzený výrobný faktor, výroba na pôde je závislá na klimatických a ďalších rizikových faktoroch, pôda poskytuje statky, ktoré slúžia uspokojovaniu základnej životnej potreby obyvateľstva – výživy. V súčasnosti sú otázky zásahov štátu do trhu s pôdou a do poľnohospodárskej produkcie predmetom viacerých diskusií najmä v bývalých centrálne plánovaných ekonomikách a budú sa pravdepodobne dlhodobo riešiť i po ich vstupe do EÚ.

9.4. Trh kapitálu

Kapitál je odvodený výrobný faktor, ktorý bol už ľudskou prácou vyprodukovaný. Kapitál vystupuje v rôznych podobách (kapitál ľudský a finančný, kapitál fixný a obežný, kapitál vlastný a cudzí, kapitál reálny a peňažný), preto je skúmanie jeho podstaty značne náročné. My budeme vychádzať z predpokladu, že najdôležitejším druhom kapitálu je peňažný kapitál, pretože nákup surovín, materiálu, ale najmä strojov, zariadení či budov vyžaduje veľkú sumu peňazí a použitie aj cudzích zdrojov.

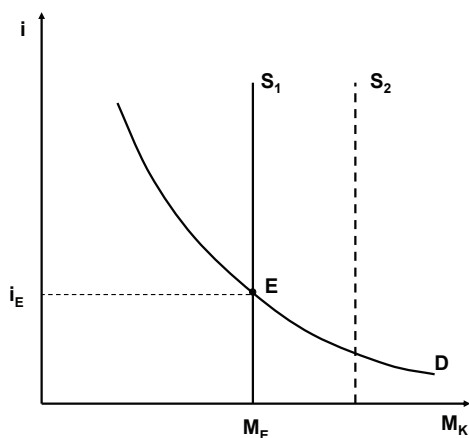
Dopyt po peňažnom kapitáli predstavujú podniky, ktoré majú záujem o dočasne voľné peňažné prostriedky na trhu, aby mohli rozširovať alebo zdokonaľovať svoju výrobu. Ich dopyt bude rásť, ak cena kapitálu – úrok bude klesať a naopak. Krivka dopytu po peňažnom kapitáli je klesajúca (graf 18).

Ponuku kapitálu predstavujú bankové inštitúcie (komerčné banky), ktoré zhromažďujú dočasne voľné peňažné prostriedky domácností alebo podnikov s cieľom ich ďalšieho zhodnotenia. Ponuka kapitálu závisí od ceny kapitálu – úroku a množstva peňazí, ktoré možno ponúkať na trhu. Komerčné banky fungujú na princípe čiastočného krytia depozít a ich činnosť je regulovaná centrálnou bankou. Veľkosť ponuky peňažného kapitálu komerčnými bankami závisí od politiky centrálnej banky, ale aj od podielu úspor obyvateľstva na dôchodku, ktorý je v dlhom období relatívne stály. Komerčné banky obhospodarujú úspory obyvateľstva, ktoré predstavujú podstatnú časť ponuky peňažného kapitálu. Nakoľko však úspory sú len časťou disponibilného dôchodku (druhá časť tvorí spotreba),

sú málo citlivé na zmenu úrokovej miery ako špecifickej ceny peňazí. Aj za predpokladu, že by úroková miera podstatne vzrástla, domácnosti pravdepodobne nezvýšia svoje úspory, pretože spotreba predstavuje relatívne veľkú a stabilnú časť ich disponibilného dôchodku. Z vyššie uvedených dôvodov je **krivka ponuky peňažného kapitálu** v krátkom časovom období zvislá, nepružná.

Ak by sme predpokladali **dlhé časové obdobie**, v ktorom ekonomika a jej bohatstvo rastie, možno uvažovať o raste ponuky peňažného kapitálu, ktorý by bol prejavom rastu dôchodkov a bohatstva obyvateľstva. V dlhom časovom období teda možno predpokladať rast ponuky peňažného kapitálu, čo je na grafe 18 znázornené ako posun krivky ponuky smerom von doprava z S_1 na S_2 .

Graf 18 Trh kapitálu

Graf 18 znázorňuje situáciu na trhu peňažného kapitálu, kde M_K predstavuje množstvo kapitálu, i – úrokovú mieru, D – dopyt po kapitáli a S – ponuku kapitálu. Rovnováha nastáva pri rovnosti dopytu a ponuky, čo predstavuje priesečník krivky dopytu a ponuky – bod E . Bod E súčasne vyjadruje, že úroková miera - i_E , ponúkané i požadované množstvo peňažného kapitálu – M_E sú rovnovážne.

Pri trhu peňažného kapitálu je dôležité rozlišovať pojmy **úrok a úroková miera**. Úrok je suma peňazí, ktorá predstavuje výnos alebo náklad pre poskytovateľa alebo dlžníka peňazí. Je to ročná suma peňazí vypočítaná na základe úrokovej miery, teda percentuálnej miery výnosovosti peňazí. Výšku úrokovej miery (i) možno vyjadriť nasledovne:

$$i = \frac{\text{ročný úrok}}{\text{vložený (alebo požičaný) kapitál}} \cdot 100$$

Pri cene peňažného kapitálu je tiež dôležité rozlišovať nominálny a reálny úrok, alebo nominálnu a reálnu úrokovú mieru. **Nominálna úroková miera** je miera výnosu (nákladu) z danej sumy peňazí, **reálna úroková miera** je nominálna úroková miera mínus miera inflácie. Rozlíšenie nominálnej a reálnej úrokovej miery je dôležité nielen pre rozhodovanie výrobcu (podniku), ale aj pre rozhodovanie jednotlivca o spôsobe použitia dočasne voľných peňažných prostriedkov. Ich použitie alebo vynaloženie bude pravdepodobne odlišné v čase nízkej a vysokej miery inflácie.

Otázky na diskusiu:

1. Vysvetlite rastúci význam ľudského kapitálu a porovnajte ho s kapitálom finančným.
2. Aká vysoká mzda by podľa Vás mohla na Slovensku spôsobiť zmenu substitučného efektu na efekt dôchodkový a zmeniť tvar krivky ponuky práce?
3. Ktoré problémy považujete za najväčšie na trhu pôdy? Mal by trhu pôdy zasahovať štát? Ak áno, akými nástrojmi?
4. Ako vplýva úroková miera na dopyt a ponuku peňažného kapitálu?
5. Úrok sa považuje za alternatívny náklad alebo cenu obetovaných príležitostí. Vysvetlite prečo.

X. DÔCHODKY A ICH ROZDEĽOVANIE

V predchádzajúcej téme sme sa zaoberali trhmi výrobných faktorov, kde sme zistili, že jednotlivým vlastníkom výrobných faktorov prináležia dôchodky. Dôchodky rozdeľované trhom na základe ponuky a dopytu však spravidla nestačia na uspokojovanie potrieb všetkých obyvateľov danej ekonomiky. Navyše, trh rozdeľuje dôchodky nerovnomerne, v dôsledku čoho vzniká sociálne napätie.

Cieľom záverečnej kapitoly je na základe využitia doteraz získaných poznatkov pochopiť význam rozdeľovania dôchodkov, príčiny ich nerovností a možnosti riešenia týchto nerovností. Téma je prienikom mikroekonomickej, makroekonomickej a hospodársko-politickej úrovne a predpokladá využitie znalostí ďalších súvisiacich disciplín – základov filozofie, histórie, sociológie a politológie.

10.1 Podstata a formy dôchodkov

Dôchodok definujeme ako tokovú veličinu, ktorá vyjadruje celkový objem peňazí, ktorý plynie jednotlivcovi (domácnosti) za určité časové obdobie, spravidla za jeden rok.

Hlavnými **zdrojmi dôchodkov** sú:

- schopnosť pracovať, z čoho vlastníkov pracovnej sily plynie príjem za prácu – mzda,
- vlastníctvo pôdy, z čoho vlastníkov pôdy plynie renta,
- vlastníctvo kapitálu, z čoho plynie jeho vlastníkom zisk, úrok, dividenda,
- štát a jeho výdavky v podobe transférových platieb (výdavkov) pre určitú časť obyvateľstva (sociálne dávky, podpora v nezamestnanosti, invalidné, vdovské a iné dôchodky).

Dôchodky možno členiť z rôznych hľadísk. Hovoríme spravidla o **tzv. párových kategóriách dôchodkov**, z ktorých sú najdôležitejšie tieto:

I.

- a) pracovný, dôchodok z vlastníctva pôdy a kapitálu
- b) transférový

II.

- a) osobný
- b) disponibilný (osobný dôchodok „očistený“ o dane, povinné platby do fondov)

III.

- a) nominálny

b) reálny (nominálny dôchodok „očistený“ o infláciu, rast cenovej hladiny) IV.

a) legálny

b) nelegálny

V.

a) bežný

b) permanentný dôchodok.

Permanentným dôchodkom rozumieme dôchodok, ktorý možno očakávať v budúcnosti na základe súčasnej hodnoty bohatstva a výšky dôchodku a ktorý zahŕňa aj úspory z minulosti. Autorom pojmu permanentný dôchodok je predstaviteľ monetarizmu M. Friedman (1912 -), nositeľ Nobelovej ceny.

10.2 Príčiny nerovností v dôchodkoch

Doterajší vývoj v jednotlivých ekonomikách potvrdzuje, že dôchodky sú nerovnomerne rozdeľované a medzi jednotlivými skupinami ľudí existujú rozdiely nielen vo výške dôchodkov, ale aj v bohatstve a v životnej úrovni. V tejto súvislosti si možno položiť otázku, čo spôsobuje nerovnosti v dôchodkoch jednotlivcov?

Ekonomická teória rozlišuje dve skupiny činiteľov, ktoré spôsobujú nerovnosti v dôchodkoch: trhové a netrhové činitele.

Pod trhovými činiteľmi rozumieme konkrétny dopyt a ponuku výrobných faktorov, množstvo a spôsoby použitia výrobných faktorov, cenu výrobných faktorov. Ide teda o činitele, ktoré pôsobia priamo na trhu výrobných faktorov.

Pod netrhovými činiteľmi chápeme napríklad vrozené alebo získané schopnosti, subjektívnu výkonnosť, mobilitu, vek, pohlavie, počiatočné rozdelenie bohatstva, ale aj šťastie a konexie.

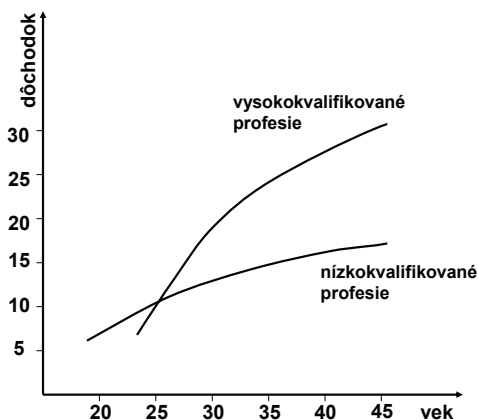
Obidve skupiny činiteľov sa navzájom prelínajú a v konkrétnych podmienkach jednotlivých ekonomík môžu prevládať raz trhové a raz netrhové činitele. V zásade však, vo fungujúcich ekonomikách majú rozhodujúce miesto trhové činitele. Pre ekonomiky, ktoré len nedávno nastúpili cestu trhovu orientovanej spoločnosti, vrátane Slovenska, býva vplyv netrhových činiteľov výrazný (konexie, rodinkárstvo, ale aj vek, pohlavie).

Ekonomická teória spolu s ďalšími vednými disciplínami sleduje rôzne vzťahy závislosti napríklad medzi **dôchodkom a veľkosťou spotreby podľa veku**, medzi dôchodkom a kvalifikáciou, prípadne medzi **dôchodkom a schopnosťami jednotlivca**. Pri sledovaní vzťahu dôchodok

– spotreba možno zistiť, že pri nízkych dôchodkoch je spotreba vyššia (ľudia žijú na dlh), zatiaľ čo pri vysokých dôchodkoch spotreba síce rastie, ale pomalším tempom a tvoria sa úspory.

Sledovanie vzťahu dôchodok a kvalifikácia predpokladá tiež zakomponovať vek jednotlivca. Zo vzťahu **dôchodok – kvalifikácia – vek** vyplýva, že u nízkokvalifikovaných ľudí dôchodok rastie v skoršom veku (pred 20. rokom veku života), avšak neskôr dôchodok zotrúva takmer na rovnakej úrovni (*ceteris paribus*), ak si jednotlivec podstatne nezvýši kvalifikáciu. Vysokokvalifikovaní jednotlivci síce začínajú poberať dôchodok (mzdu) neskôr (okolo 25. roku veku života), avšak tento postupne rastie oveľa rýchlejšim tempom ako u nízkokvalifikovaných jednotlivcov (graf 19).

Graf 19 Vzťah dôchodku, kvalifikácie a veku

V súčasnosti sa často diskutuje o otázke zvyšovania vzdelanostnej úrovne obyvateľstva a jeho prístupe k službám vzdelávania. Rozhodnutia o investíciách do vzdelania súvisia s alternatívnymi nákladmi, o ktorých sme hovorili v podkapitole 2.2. Porovnávaním nákladov a očakávaných výnosov (vyššieho príjmu v budúcnosti, ale aj prestíže a spoločenského postavenia) zo vzdelania, zisťuje jednotlivec nielen skutočné náklady na vzdelanie, ale aj alternatívne náklady alebo náklady obetovaných príležitostí (napríklad ušlú mzdu počas vysokoškolského vzdelávania).

Nakoľko nerovnosti v dôchodkoch i napriek rozvoju ekonomiky nielen pretrvávajú, ale sa aj prehľbujú, vstupuje do hry štát svojimi **prerozdeľovacími mechanizmami**. Ich cieľom je **zmierniť nerovnosť v dôchodkoch** na ekonomicky a sociálne únosnú mieru.

Otázka prerozdeľovacích procesov je vždy veľmi citlivá a rieši sa kompromisom alebo politickým vyjednávaním. Problém spočíva v tom, že akékoľvek prerozdeľovanie vnáša do pôvodného rozdelenia dôchodkov a bohatstva prvky nespravodlivosti a nespokojnosti. Miera prerozdeľovacích procesov vždy závisí od stupňa nerovností v dôchodkoch. Aby bolo možné rozhodnúť, v akej miere prerozdeliť dôchodky, je potrebné odmerať ich nerovnosť.

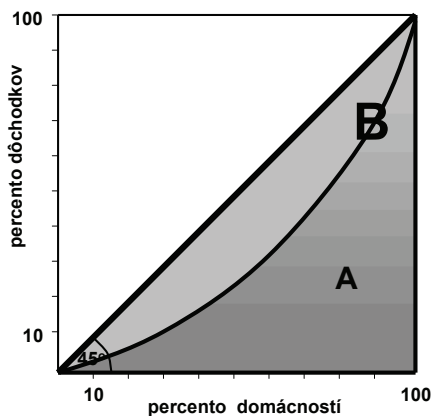
10.3 Meranie nerovností v dôchodkoch

Na meranie nerovností v dôchodkoch slúžia dva jednoduché nástroje:

- Lorenzova krivka a
- Giniho koeficient.

Lorenzova krivka vyjadruje kumulatívne percentuálne rozdelenie dôchodkov medzi percentuálne rozdelené skupiny obyvateľstva (domácnosti). Na grafe 20 sú na osi „x“ znázornené percentuálne rozdelené domácnosti a na osi „y“ – percentuálne rozdelené dôchodky (príjmy).

Graf 20 Lorenzova krivka

Z grafu možno odvodiť tieto skutočnosti:

- absolútne rovnostárske rozdelenie dôchodkov,
- absolútnu nerovnosť v dôchodkoch,
- reálne rozdelenie dôchodkov.

Trom prípadom rozdelenia dôchodkov zodpovedajú tri Lorenzove krivky:

- a) **ideálna Lorenzova krivka**, ktorá je vedená pod 45-stupňovým uhlom (každý bod na nej predstavuje absolútnu rovnosť v dôchodkoch, napríklad 10 % domácností poberá 10 % dôchodkov v spoločnosti),
- b) **Lorenzova krivka**, ktorá znázorňuje **absolútnu nerovnosť** v dôchodkoch. Krivka je totožná s osou „x“ a v bode 100 % na osi „x“ sa mení na kolmicu na os „x“. Príkladom môže byť situácia, kedy 1 % domácností poberá 100 % dôchodkov v spoločnosti,
- c) **skutočná Lorenzova krivka**, ktorá sa nachádza medzi dvoma extrémami – medzi ideálnou Lorenzovou krivkou a krivkou, ktorá znázorňuje absolútnu nerovnosť v rozdeľovaní dôchodkov.

Platí, že **čím je skutočná Lorenzova krivka bližšie k ideálnej Lorenzovej krivke, tým je rozdelenie dôchodkov v ekonomike rovnomernejšie a naopak**. Lorenzova krivka je teda jednoduchým nástrojom na sledovanie zmien v rozdeľovaní dôchodkov, ale aj na vzájomné porovnanie miery nerovností v dôchodkoch medzi jednotlivými ekonomikami.

Druhým nástrojom merania nerovností v dôchodkoch je **Giniho koeficient**. Giniho koeficient je odvodený z Lorenzovej krivky, pretože porovnáva skutočnú Lorenzovu krivku (plochu A na grafe 20) s ideálnou Lorenzovou krivkou (s plochou B na grafe 20). Porovnaním hodnoty oboch plôch dostávame Giniho koeficient, ktorého tvar možno zapísať:

$$G = \frac{A}{B}$$

Giniho koeficient môže ležať v intervale (0, 1). **Hodnota 0** predstavuje absolútne nespravodlivé rozdelenie dôchodkov, **hodnota 1** – absolútne rovnostárske rozdelenie. **Skutočná hodnota Giniho koeficientu** sa pohybuje vo vyspelých ekonomikách okolo **0,3 – 0,4**, čo predstavuje značne nerovnomerné rozdelenie dôchodkov.

S meraním nerovností dôchodkov je úzko spätý problém bohatstva a kvality života. **Bohatstvo je stavová veličina**, ktorá predstavuje čistú

hodnotu majetku domácností, ktorá pozostáva zo sumy hmotných statkov (majetku) a sumy finančných aktív.

Pri sledovaní bohatstva ako ekonomickej kategórie dospievame k poznaniu, že nerovnosti v majetku a v bohatstve medzi jednotlivcami (ale aj medzi krajinami) sú oveľa väčšie ako nerovnosti v dôchodkoch. Väčšie nerovnosti sa vysvetľujú často dedičstvom, šťastím, sporivosťou alebo väčším sklonom niektorých ľudí k riziku. Bez ohľadu na to, aké stanovisko a vysvetlenie zaujmeme k príčinám nerovností, treba tieto nerovnosti vnímať, sledovať a podľa možnosti pozitívne ovplyvňovať najmä vlastnými rozhodnutiami.

V úvode do ekonómie sme hovorili o tom, že zdroje sú obmedzené a vzácne, zatiaľ čo potreby sú nekonečné. Z tohto pohľadu je nevyhnutná **racionálna voľba**, ktorá vždy znamená **voľbu v prospech niečoho a na úkor niečoho**. Vo svete vzácnosti statkov iného riešenia niet a platí to pre jednotlivca, podnik i štát.

Všetky ďalšie otázky, úsudky a hodnotenia súvisia s normatívnym prístupom k ekonomickému javom a procesom. Sú to otázky typu – ako by to malo byť. Pre možnú odpoveď na tieto otázky je nevyhnutné zvládnuť aj druhú časť Základov ekonómie, ktorá sa venuje makroekonomickým a hospodársko-politickým problémom.

Otázky na diskusiu:

1. Pomocou štatistických údajov porovnajte vybrané druhy dôchodkov a ich vývoj. Pokúste sa o komparáciu úrovne dôchodkov v SR a vo vyspelých ekonomikách.
2. Zdôvodnite, prečo závislosť dôchodku, kvalifikácie a veku znázornená v grafe 19 nemusí platiť pre všetky skupiny obyvateľstva.
3. Pomocou doplňujúcej literatúry (napríklad Ekonomickej encyklopédie) vysvetlite pojem „stratifikácia spoločnosti“ a aplikujte tento pojem na podmienky Slovenska.
4. Vysvetlite obsah pojmu „kvalita života“.
5. Ako vnímate pojmy „diferenciácia dôchodkov“ a „nerovnosť dôchodkov“?
6. Pracujte s pojmami „rovnosť“ a „spravodlivosť“ a diskutujte o význame etiky v rozdeľovaní dôchodkov.

LITERATÚRA

1. DUBOVEC, J. 2004. Mikroekonómia. FRI ŽU, Žilina 2004. ISBN 80-8070-197-0.
2. KOL. 1995. Ekonomická encyklopédia – slovník A – Ž. Vydavateľstvo Spring, Bratislava 1995.
3. KUCHARČÍKOVÁ, A. – TOKARČÍKOVÁ, E. 2004. Základy ekonomickej teórie. FRI ŽU, Žilina 2004.
4. LISÝ, J. a kol. 1998. Ekonómia. Všeobecná ekonomická teória. IURA EDITION, Bratislava 1998.
5. SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D. 2000. Ekonómia. Elita, Bratislava 2000.
6. ŠÍBL, D. 1995. Rendez-vous s ekonómiou.. Sprint, Bratislava 1995.
7. URAMOVÁ, M. a kol. 1999. Mikroekonómia. EF UMB, Banská Bystrica 1999.
8. VALACH, E. 2003. Dejiny ekonomických teórií. EF UMB, Banská Bystrica 2003.